No. ४४४३

Title कात्यायन श्रौत सूत्र पद्धति:

Author श्री याज्ञिक देव:

Extent ३९ Age १६१४

Subject सूत्र पद्धति ग्रन्थ,

कात्यायनसूत्रपद्धतिः

४४४२

नं. ४४४३

कात्यायन
श्रौतसूत्र

पत्र ३६

...यजमानः ...प्य कृत्वा । अथ पद्धतिं रक्ष्यते । तत्र श
...गे यजमान पुरुषाः । प्रसुप्तान् ऋत्विजः प्रबो
...सौत्य कर्म प्रारंभार्थमुत्थापयंतीत्यर्थः । ऋत्वि
ः प्रबुध्यध्वमित्येवं पुनः पुनरुच्चार्य । ततः ऋत्विजो दंत
धावनं कृत्वा स्नात्वा धौतवस्त्राणि परिधायाचम्य तिलका
दिं कृत्वा पवित्रपाणयो ब्रह्मादिक्रमेण शालाद्वार्यसमी
पे पापपुरुस्य शांति । ततः स्व स्व कर्मणि प्रवर्त्तेते । तत्र द्विश
रनं । ब्रह्मयजमानावेति प्रणीतं दक्षिणेन उपविशतः ।
...ष्पु वा एवैलोत्तरवेद्दिमानोद्धीयं वोत्तरेण शालाद्वा
र्यं स्वे णागत्य दक्षिणेन शालाद्वार्यमुपविशतः । ब्रह्म ॥१॥५
णः समंत्रकासनसंस्कारः । उपवेशनं वा । ततो यजमान

वानं षष्ठे प्रैतिषः। ग्रान्तर्हितवर्तं सर्वेषां परिस्तरणं॥
ततः शालाद्वार्यमुत्तरेण पात्रासादनं तस्य पश्चाद्वा॥
ग्न्यग्निहोत्रहवणी। वज्रः शम्या। दृषदुपलां पवित्र
छेदनानि पवित्रे स्थाली। पात्र्यं वा वेदश्चादद्दित्रा
णि रणपाद्याः। इध्मवत्तुष्यं। बर्हिर्वत्तुष्यं स्रुवोत्तु
गः। प्रवरणी। वसा होमहवन्यौ। उपमद्द्यं। स्रुवाव
ति स्रुकूषडुकं। प्राशित्रहरणे। पान्नेजनी द्वयं। पृष
दाज्यार्थं दधि। हिरण्यशाकलानि। उपाकरणातृणं। मु
स्वापं वकं। मंथनवत्तुष्ययं। घोङ्कं। स्तनकुशाः। ॐ श्री

नीत पीठं। इडा पात्री ।। अंत र्द्धान कटः। षडवत्तं वा।
रता न्यासा द्य पवित्र करणा दि पात्र प्रोक्षणां तं ।। अ
संवरे ।। अति प्रणीत मुत्तरे ता ञ्ज्ला लाद्यपं स्य पुरस्तात् प्र
प्रो क्षणी नां निधानं ।। कुटाद न नं ।। आज्य निर्वापो वेदं बंधः
।। अग्नी ध्र एवाज्याधि श्रयणं ।। अध्वर्योः पर्यग्नि करणा नुद्द कां
2 नः ।। आग्नीध्रस्तेषां मग्नीत् वेदि मध्य एव प्रोक्षणीर्द्धारय
ति ।। अध्वर्योः स्रुच सुच्य स्य प्रोक्षणी प्रोक्षः ।। तु करे स्य पाद्य के
त्र तार्ह्य ।। न पाणे पोः ब्रह्मा तेनं ।। आग्नी ध्रे एव प्रोक्षणी सादनं ।।
अंतः पात्य एव स्य सादनं निधा बर्हि षो ख्या ।। अग्नी धः ।।२।।
पञ्चवत्या ज्ञ समा ।। गृ ।। संमार्जनानां यने नर क्षणं पन्नीसं

नहनं ॥ अग्न्योधासनोपन्या ॥ अवेक्षणं ॥ ततः स्कन्द ॥ आज्यप्रेष
ज्यस्थालीन्यायाच्याद्धयाग्नीध्रमध्ये ॥ आज्यमुत्पूय प्रोक्षितानां
स्रुग्याज्यमवेक्ष्य नानाज्येन त्वाऽप्रेषस्याज्यसंयोजनानां प्रस्रुव
स्याज्यग्रहणं ॥ आज्यानां धारणं ॥ तत ॥ आज्यान्यादाय ॥ पाणी
धीया सोमं ग्रावाहीनि वपू वेदिं ननिहिता न्यादाया हव
नी समीपे ॥ आज्य सोमवर्जितानां निधानां ॥ ततइध्म प्रोक्ष
णाद्यास्थालीं जनां तमग्नीषोमीय पवतू एक वद्देव स्तरणं
ऊरु विष्णु विति सोमानावइति विशेषः ॥ पात्रालं नोद्का
लं नां तेपाणिप्रक्षालनं ॥ सोमभाद्दायसयतमानोहविर्धा
नं प्रविश्य सोमपोटलकं विसृज्य स्याधिषवणावमत्तिग्रा

न्मुखान्निधाय दक्षिणस्य हविर्द्धानस्ये पांतरेणाक्षधुरो
मं ऊंडलिकासहितं यजमाने सोमाच्चार्य्ये ग्रावणामु
परि सोमो यजनहनेनैव प्रक्षिपति हृद्दे त्वेति मंत्रेणोत
तो यजमानो विसृज्य विष्णोस्त्वामिति सोममुपतिष्ठ
ते। ततो यजमानस्य शालाद्वार्य्यस्य पश्चादुदंमुखोप
विष्टस्य लोकद्वारीय सामगानं। ततएहि होतः प्रातर
नुवाकायेति प्रैषः। हविर्द्धानयोर्द्वारमध्ये एष्वा
पानंतरं ततो होतृषदनस्थापनं। पूर्वस्यां द्वार्युपविश
तीति शांखायनसूत्रात्। ततो होतर्य्युपविष्टे प्रसाह ।।२।।
विनीय समिद्दाधानं ऊर्द्धं नूदेवेभ्यः प्रातर्यावभ्यो

अमृतस्त्वामृतकरिष्या।

नुब्रूहीत्याहाद्येवेन्योनुब्रूहीत्युक्ते। ततनुत्करे गत्वास्रु
ब्रह्मत्वे स्रुब्रह्मत्पामाहुवपवैतापुत्रा धामितिस्रुब्रह्म
पपां प्रेष्यति। ततः स्रुब्रह्मण्याक्ता नांगीधपुनागरणां
वंत्रातरनुवाकं मृणोति समापेत्रुपविष्टः स्वपाद्धा॥
नीध्रीधः सवनीयनिर्वापः वत्तुरासनां ब्रह्मोपविष्ट
एवाँप्रणीताप्रणयनां परिस्तरणां भावः। शालाद्वा
र्यस्यपश्चाद्रुत्तरतो वापात्रासादनां। पुरोडाशकपाला
न्येकादशांकपर्दं। स्फ्यात्तिनां [illegible] खलमुसलां पा
त्रीधान्यं। शाखोपवे [illegible] सं[illegible]वनोदकां। संयुक्त
नापर्दिधिं [illegible] वंदोहन [illegible] यावत्तावद्दानं॥

ॐ जिनपात्रां पंचविंशा पात्रीं ततः स्थापहित
पात्रीकरणं। पात्रांतरे प्रोक्षणी रु-सार्पश्च
पर्णाग्निहोत्रि वत्पोराद्दानादि। ग्रहणे इन्द्राय पु
ष्पं गन्धाक्षामिरक्काद्यशाकपाला पंच ब्रीहि लाय
वानां ग्रहणं। इन्द्राय हरिवते जुष्टं धाना
व पयवानां इन्द्राय पूषण्वते जुष्टं करम्भां पं
५ यवानां ग्रहणं। ततः शेषान्निमन्त्रीनादि पात्रां
तरात्रौ हणीः स्कविक् त्वा हविर्जा प्रोक्षणं ॥४॥
X इन्द्राय त्वा जुष्टं इन्द्राय हरिवते त्वा जुष्टं इन्द्राय

एषएवतेन्वाजुष्टं नानाबीजसमन्वितः । ततः कृष्णा
जिनादानादिकरणनिधानांतं । तत्र विशेषः । तत्कुक्कु
टाहननं एकबीजपद्मोकर्णं तेविच्युत्यालंन्नः । इदमि
न्द्रस्य । इदमिन्द्रस्य हरिवतः । इदमिन्द्रस्य एष एव तद्धा । ततः
कृष्णाजिनादानादिपेषणांतं पवेषाद्यानादिशालाद्व
र्येव कपालोपधानं । तर्जनोपधानं च सप्तमकपाले
चर्मेण तत्राज्यस्य हननावः । उपसर्जन्यधिश्रयणां । प्रोक्ष
णांतेपयस्यायंतु पसप्रादि परिहात तननांतः पत्नीव्रत
दुग्धाया एकस्या द्दोहः । ततई दोहणादि पुरोडाशाधिश्रय
णांतं । ततो यवानांकपरे धिश्रयणं चमोरसं विधाय पुर

ताऽनुजयोः पर्यग्निकरणं । अपत्यानि तपपसिद्धिविप्र ह्वेपः ।
पुरोडाशस्य भागे रित्यालंभः । मांसे छ मासे विगधूमिति घ
नानां । ततो धानानां दध्नो रूपविनिजन्यालंभः । इदमिंद्रस्य प
रिवतः । इदमिंद्रस्य रूपमेव तदिति । ततः रूपमेव ज्ञागस्य
हषघ्यावापादिपेषणं प्रोक्षणां तं । पिष्टानां मासां ह्वानां धाना
नां वा । ततः सपविज्ञायां पिष्ठसंवापः । मनोदध्युपसर्जनी
रानीय सपविन्नहस्तस्यापरि मंत्रांते निनयति संदध्यो
षधीभिः समोषधयोरसेन । सं रेवतीर्जगतीभिः एवो
ता संमधुमतीर्मधुमतीभिः एवं तामिति दध्युपसर्जनी ॥५॥
प्रतिग्रहणां । ततः संयवनां पुरोडाशाकारस्य करंभस्य कुर

उत्त० रे ३ गार्हपत्यस्य पश्चादुत्तरतो वा निनयनं श्रीनंतः ३

णां अन्यत्र कविविस्थापनां स्कीः पात्र्यं गुलिप्रक्षालनं पुरोनाश
स्यातमेरूरित्यप्रिवासनं नित्य पात्र्यं गुलिप्रक्षालनस्य
निनयनं स्थापितेः संमार्जनैः एतावद्दानवाजिनपात्रपं
चबिलापात्रीणां संमार्गः संमार्जनानां पुनर्यत्नेन रक्षणं
नेप्रासनं तत ऊर्ध्वं कर्म पुरोनाशां श्रपणं तं ऊर्ध्वं इति द्वैध्यान्
तरं नविष्यति तावत्कालं मन्त्रोपघ्नेन रक्षणं करोति का
रयति वा नवमस्य पत्रपनकं डिकोत्तुनेनुः पात्रयो
जनं तत्र रखरस्य पेशान दिग्भागेनुपांशुं तयोर्मिपात्रयो
रासादनं करोति तयोर्मध्ये नुपांशुग्रहपात्रं दद्यात् ततः
ततनुत्तरतो तयोर्मस्यातततउपांशुपात्रस्य पश्चात् अन्त्य कुसंस्का

...त्रांल्लिखित्वा दैवत्यपात्रात्पासादयति। तेषां मध्ये इंद्रवायव
पात्रं रास्नावमेखलापुरंतं प्रमांद्धितायं मैत्रावरुणपात्र
मनकावां अजागलस्तनाकार काष्ठावयवयुक्तं पश्चात्
ततस्तृतीयमाश्विनपात्रमोष्ठं उष्ठाकार काष्ठावयवयुक्तं त
तः प्रत्यक् ता। ततः स्वरस्याग्नेयकोणदक्षिणे ततः शुक्रपात्रमा
सादयति। तत उत्तरतो मंथिपात्रं ततः स्वरस्य मध्ये आग्रयण
6 स्थालीमासादयति तस्याः आग्रयणस्थाल्याः दक्षिणे तत उक्थ
स्थालीं तस्याः पुरस्तात् उक्थपात्रं आग्रयणस्थाल्या उ
त्तरत आदित्यस्थालीं तस्याः पुरस्तात् [illegible] ॥ ६ ॥
आदित्यपात्रं तत्पावकाष्ठं कोणदक्षिणे ओत्पामुक्थस्थालीं

सर्वमुख्यपात्रं मुञ्चरस्यां ओ एषामादित्यस्था लो। सर्वमादित्य
पात्रमितितात त गायत्र्य एकस्त्रा ल्पोः पुस्तारे तु कार्म्यर्घमये
गाध्व च्छमये वा स्कृ पुष्पाक्षत काशे इत्यतो मुखवस्त्र ला
गता पक्व विरुपुत्रे तु पात्रे गासादयेत्। स्त्री वा अति
रिक्तानि सर्वाणि पात्राणि प्रादेशमात्राणि मध्यसंग्र
हीतानि वैकं कृतानि न चं नितान्त गायत्र्य एकस्त्रा ल्पोः पञ्चा
त् स्कंदपुष्करा कासां वारणं परिस्रवां संचरणां तो न्यां निर
भाति एतानि पात्राणि रखवे सादयित्वा होमके न शोदित्वा
त विद्धीना द्वौ स्पा धो मार्गेण समीपे नैव प्रागग्रं संतं प्र

अयमग्निः पौनिमायान्दस्योपरिष्टात्समापनै वान्यतरतो
दक्षिणमरत्निमात्रं प्रोक्षितं वल्लजीवीणो निर्मितं पवित्रं कृत्वा
प्राणाकृत्तशास्योपरि निदधाति तत एवं विधमेवोत्पतो द
राद्द्वितीयं पवित्रं परिस्तवायां निदधाति तत्तत्तरस्यां हवि
र्धानस्योपरस्ति भनस्वर्णधावृस्त्रानीमन्तर्हिते दक्षो
बर्हिस्तरणान्यपोह्य सादयति तत्तस्यैवानसोद्धुरि ईषायोरुप
रि प्राग्ग्रामुदग्ग्रीवाग्र वरणीपात्रा शीस्कवं सादयति त
तत्तरस्यैवानसो हस्य पुरस्तादनसउपर्येव[illegible]
स्तत्र संस्कृतं पञ्चपमत्स्यकलशं विपुलमुखमासादयति त ।।७।।
तस्तत्रस्यैवोत्तरस्यानसो हस्य पश्चादनसउपर्येव आज्य

।।८ प्रादेशमात्र[illegible]कोशा
आज्य

वनीयसंज्ञं हित्वा पंचमनवमपंचमगाकलत्रं विपुलसुखमासाद्
यति। ततो द्वाद्शाक्रूराकरस्या धस्माद्भौम लानिशापकं
विरूपंक्षोनदृशा विकं कर्ता ष्टमसान्नेहोत्राद्विवमसक्कै
णप्राग्गगोदकुसस्कान्निद्धातितेषांवलत्वात्तांपरिशिष्टा। वि४
कं कलनयाः प्रतृणस्त्वग्वि लोष्टमसास्मृताः। ब्रनुरंगुल
रवाताष्टतेवांदंडेषु लत्वाल्लां होनु मंगिलेएवस्याद्धूलणष्ट
नुरस्त्वकः। उडूवृणांवत्र्यग्निः स्याध्याजमानः प्रप्पः स्मृताः। प्र
शास्तकरवनष्टः स्याद्गुरवे ब्रह्मणांसिनः। पोतुरग्रेविशारवी
स्यान्नेहुः स्याद्विरहीतकः। गुच्छावाकस्यराभावकागानी ध्र
स्यमयरूपकइति। निगमेवाक्षैयगोधाष्टमसाष्टतुरस्राः प्र

स्थोदद्याग्निला:त्वग्निलादं९ल०णाडुतिमानवेवाद्दशाव
मसान्नैपश्चौधन्नौहीतकान्वतिकोठकेवानेयश्चोधा
वा श्चमसारौहीतकासर्वालिवापर्णमियानीतितत्तत्तरह
विद्धांनाद्वेसपश्चाद्रूमौशाकटस्पाधस्मादेकधूनसं
रुक्तानुंद्दकुंनानत्रिःप्रनीतिपंवद्दशपर्यंतान्नीगोपुनु
द्दकसंस्थानुनिद्दधतितंतत्रहरिस्वामिनोव्यवस्थामानुः।
8 ,पन्धिष्ठोमेत्रेपरकधूनःपंनवी।,नत्यग्निष्ठोमेपितावंतरव।।
उक्थ्येपंचवासप्तवी।षोडशिन्यांसप्तवानवबा।वाजपेनव
वाएकोद्दशावा।,नतिरात्रेएकोद्दशावा।त्रयोदशवा।[illegible]।।६।।
त्तोर्यामेत्रयोद्दशावापंचद्दशावेति।यच्चवंनकेल्पनतन्[illegible]

सर्वे विकल्पाः प्रकृतावेव भवेयुः तत्पाठस्तत्पुस्तकाद्‌दव
वद्भिरापद्यते तानस्माद्यपो कोपव्य[illegible]स्था पुस्तकाः एतत्या
त्रयोजनं सवनीय निर्वपणं च प्रातरनुवाको पाकरणं
नरेंते स हैव चनवतीति । द्वितीया कांडिका ॥ ततः प्रातरनु
वाकसमाप्तिवेलायां गृह्णीरुदुपांशुत्यजुरित्यस्मिन्नं
चेतेत्रापद्यमाने चर्युः प्रवरणपोवत्पुर्गृहीतमाज्यं गृही
त्वा समिधमाधायप्रणीतोत्त्वग्निहरित्याहवनीयेमनुहोति ।
इदं मय्य वधिषणामावेदेवसविरन्यः । ततः प्रवरणपामे
व पुनश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वोपदरः गच्छन्नपर ष्पहोतारेति ।

णारं प्रेष्यति। ततउद्द्गच्छन्नेव मैत्रावरुणस्य चमसाध्वर्य
वेनीति मैत्रावरुणसंबंधि चमसाध्वर्युं प्रेष्यति। नेष्टः प
त्नीमुद्गानयेति नेष्टारं। एकधनिन एतेत्युद्दं मग्रा
तन्नूकौहविजएवप्रेष्यति। अग्नीधात्वालेवसतीवरीभिः
प्रत्युपतिष्ठासेहोतृचमसेनचेत्यग्नीधं प्रेष्यति। ततः स
र्वे चमसोपवहिष्टं प्रेषा पानिर्भवंति। अग्नीधात्वालेवसती
प३ वरीराणी होतृचमसंचानीय समीपेतिष्ठति। ततः सर्वे
चमसोपवहिष्टप्रेषा ध्यात्वालसात्कारा वंतरस्तेते सर्वेतुं स्युः॥१९॥
१ तोनिःकम्य यस्यां दिशि स्युदकं भवति तमग्नादिस्थितं तं तस्यां

गच्छंति। ब्रह्मयजमानौ पत्नी च। उदकं आप्याग्रमग्र परिस्तीर्य
समीपेऽउपविश्य पद्वीशपो॥ प्रपान्नपाद्दित्य स्रुवन्तु गृही
तं जुहोति। इदं मह्यः। ततो मैत्रावरुणावमसेन जुतमाज्यं ह
स्तेऽपतिकार्षिरसीति मंत्रेण। ततः समुद्रस्य त्वोद्धित्या इति
मैत्रावरुणावमसेनापो गृह्णाति। ततः एकधनिनः एकधने
स्नेनैव मंत्रेणापो गृह्णाति। पत्नी च द्वौ पात्रे जनौ तत्र सीदयति॥
अनेकपत्नीके प्रतिपत्नि द्वौ द्वौ पात्रे जनौ च भवतः। एकैकजेउवासि
काप्यः॥ अपरः पशुशोधनार्थः। ततः सर्वे देवयजमानं प्रत्या
गच्छंति होतः पठ इति ब्रुवंतः॥ यजमानवेषविशेषः। यत्र होता॥

…तरनुवाकमुपक्रुवंतउपजग्गुयानहपोधर्घ्वहंतीनां
गृह्णीयाद्यदिहृदस्पृशंज्ञात्वासांतेगृह्णीयादिति।ततःसर्वेषु
चात्वालसमीपमागतेषुअध्वर्युर्ज्ञात्वाचात्वालस्योपरिमैत्राव
रुणचमसंवसतीवरीश्चपरस्परंसंस्पर्शयतिसमापोअ
द्भिरिति।केचित्त्वंमैत्रावरुणचमसेवसतीवरीर्निनयं
ति।ततोमैत्रावरुणचमसाद्वसतीवरीषुनिनयंति।उन्नयत्र
समापइतिमंत्रः।ततोध्वर्युर्होतृचमसेवसतीवरीर्निनी
यजमानायसमर्पति।तासामर्पणंनिग्राभ्याइतिसंज्ञा।ततः।१०।।
उत्तीयाहवनीयंप्रतिगछंतिततोहोताध्वर्युरहति।ग्र

धृष्ये विरपाऽइति। तद्ध धृस्तेवनन मृतिति मपामा। ततः प्रवरणासं
स्रवमग्निष्टोमसंस्थेऽकृतौ। गाहवनीयेसमिद्धर्वकृतुरेति। संस्रव
नावेशात्यस्थालीप्रधुर्गृहीतानुरेतियमन्त्रे एस्विति। इदं मन्त्र
यो। ततोह विर्द्धानद्वापुपविष्टतोतारंद्द्विणेनातिक्रम्य मैत्रावरुणवम
समापवनीयेवजयति। मान्त्रि: प्रातःसवन इति। ततोवसतीवरीणांरनी
यंमाग मनेनैवमंत्रेणाधवनीये। मासिंवति। एकधनानामपिरतायंरनी
यंमागं ग्रहणक्रमेणाधवनीये। मासिंवति। अनेनैव मंत्रेण ततएक
धनस्थानेवसतीव[illegible]रि-शेषमेकधनस्थंबनिदधाति। रतीयां
कंटिका। तत्राधिषवणमर्मणु तेरतो धृपुजेयमानोऽपविशति। तत
योमध्येएवौधिपुर परोपगमानः। ब्रह्मादक्षिणेन तमास्ते चेति
प ३ प्रस्थारने [illegible] नेतारध्यापरएद्दक्षिणं हविर्द्धानं परीत्यदक्षिणतः
प्रत्यक् संस्थऽउपविशंति। मध्ये पुरवाः। गोपरेणाहविर्द्धानमुद्ग
तारऽउपविशानुवंतिनव प्राति प्रस्थातागच्छेन्नेतिहतारिमंतर

लो । ॐ तन्मसो रन्ध्रां वहिर्गच्छति । द्वितरे वसवे [illegible]षां पञ्चाङ्गुष्ठतः
एवं सर्वे पर्युपविशन्ति । तत्र एवं मन्त्रिषवा पर्वे वस्तूनामाषांतरे
णाहरन्ति । [illegible] रणप्रसनामिकायां बंधनात्प्रमध्य यदि हाय पञ्चा लवारो
पीषांतरे णाहरंति । तत्प्रासर्वे स्वं स्वं ज्ञावाणां माषांतरे णाहरंति । मधु
यु द्वितीयमुपांशुसवनं चात ततो धूयुनिष्पान्याप्तो रव भूमस्थाल्व
षांतरे णाहरंति । ततः संजरणी । ततो दक्षिणापवित्रमुत्रयतो दक्षिणा
ति । ताता धूयौः पालिव द्रोणकलशं । मनामिकायां हिरण्य बंधनो
ततः [illegible] रती । अध पारिवाष्यौदितानन्दव स्यत्वे त्यनेनपपस्व
तमित्यनेन । ततः प्राग्धिकारादध्वप्रौ वौग्य मन । तस्मात्त
स्पादुरूपांशुसवनं इति सन्ता । ततो ध्रुजमानो होत्रे वम
संहत्य पसलगन धारयिवांनिमान्यास्तु तुल्ला निद्धाति ।
मधयुर्निष्यान्यास्तु रूता । वारं नंयजमाननिष्यान्या ॥ ११ ॥

स्तौति वाव यतीति तत् पांशु सवने घ पुः पंच रुद्रः सोमं
मिमी तोऽहं रूपत्वाव रुद्रत रुद्र व तद्इति अपमं सो मनु
ष्टि मृ पांशु सवन स्सोपरि अद्विपतोऽहं रूपत्वाद्वि त्यवत
इति द्विती यं अहं रूपत्वाग्निमा ति ब्र इति स्तौ यां उप नाय
स्वै वनु प्पं । । पत्र पत्वे तिपंच मांत तो मितं सो मं घ स्तैसोम
द्विवाल्याल मतीत तो ध पुर स्ति मष्टा स्तोमा नु रु ष्टि मा
त्वं सोमं च्छन्द का त्रिपवा अपरूत्वापा चांतरे स्वापृथं,
यति। ततः ब्रह्म मीति अस्त्वानु रं गु प्यो तर र कर लो
पृप्पक सोति तीतत रकं मता रांकुंड लिकाव मापा द्वितं तनीयसव
नापृं पृप्प करतम कुविन्विद पाति। ततो नि ता न्या: च्छन्द कात्रिपवा

मू नपरुण्प ५

12

येहोतृचमसाध्यान्तरेण त्वाष्ट्र विनिर्दधाति उपांशुसवनं लुङ्ध
क्वाजिषवार्थं पृथक्कुरोति ॥ तत्र प्रथमं महाभिषवस्य प्रारम्भः ।
तत्राध्वर्युणा पाणिप्रक्षालनं हिरण्यबंधनं च ततो अतः इतरेषां
प्रतिप्रस्थातृनेष्टुन्नेतॄणां पाणिप्रक्षालनं हिरण्यबंधनं ॥ अध्व
र्य्वादीनां सर्वेषां मध्याह्रादानं देवस्य त्वेत्यनेन प्रपयस्वं तं अभि त्वं तेन ।
ततोध्वर्युः श्वात्रास्थेति सोमस्योपरि निग्राभ्या आसिंचति । ततो नि
ग्राभ्या अभिराद्दीन् तं सोमं चतुर्धा विभज्य सर्वे त्रिषु एवं ति । अभि
षवं कुर्वन्तो वैरिणं मनसा चिंतयेयुः । अमुष्मै अमुष्य त्वायाहं प्र
हरामि न तुभ्यं सोमेत्येवं ॥ यदि द्वेष्यः कश्चिन्न भवति तदा रणं म
नसा चिंतयेयुः रणायाहं प्रहरामि न तुभ्यं सोमेत्येवं ॥ मा भेर्मा
संविक्था इति मंत्रेण सर्वे अभिषवणपूलकद्वाधारचर्मस्थ सोमे प्रहि
एवं प्रहरन्ति ॥ तत्रैवं त्रिः मा भेर्मा संविक्था आह ततो न सोम इति मंत्र राम

कुप्पा: ५।१ १२।अं

मुक्त्वा रणेणाहं प्रहरामि न तु म ८ सोमेस्त्वेवं मनसा विंतयित्वा
सर्वे प्रहरे[illegible]क्र्वंति। पुनस्तूष्णीमेव यावद्भिः प्रहारैः रसप्रच्यु
तिर्नवति तावत्प्रहरणं॥ तनइ [illegible] होता प्रेकूपर्यायमभिषु
त्य विरम्य तस्त तः पतितं सोममेकत्र कृत्वा पुंजीकुर्वंति। तत
स्तूष्णीमेवापरिमितसंख्यं प्रहरंति। पुनर्विरम्य पुंजीकृत्य पुन २
रभिषुण्वंति। एवं विरम्य विरम्य पर्यायत्रयात्मके अभिषवे कृ
ते सर्वे सोममाप्याययंति ॐ ८ ऋक् ८ ऋक् ८३ इति। ततोध्वर्युर्हो
तृचमसे त्रिः प्रभृत्य प्रोमानंशून् अवधाय प्रागपावृ॰ ब्रवीमि
वक्ष्यतीति ब्रूहीति संप्रैषं यजमानं वाचयति। स नरएषाभिषुतं
सोमं गृहीत्वाधवनीयमध्ये प्रक्षिप्य तदुदकेन सह घर्षयित्वा
गाढत्वार न तत्रस्थादृश्य संनरणोपैधिपवणे प्रक्षिप्यति। एवमेको भिषवस्त्रि
पर्यायैः समाप्तः। एवमेव द्वितीयोभिषवो निग्राभ्यासेवना

घाघ्रूयाहरणांतः। एवमेवद्वितीयोपिनिर्गम्याऽऽसेचनाघ्राघ्रूया
हरणांतोनिषवः कार्यः। तृतीयेयंविशेषः प्रागप्रागितिवाच
नानंतरंग्रावाणंहोतृचमसस्योपरिनिधायचतुर्थंप्रागपागि
तिपुनर्वाचंयच्छतिततसरसानम्भूस्तंभरण्याधवनीयेवधाय
घ्रूयाहरणांतंकरोति। एवंत्रयोनिषवास्त्रिपर्यायाःसमाप्ताःइ
तिमहानिषवत्रकः। अथशुक्लग्रहनिषवनंचतेतत्रैकोध्व
र्युरेवाभिषुणोतिनसर्वा। तत्रपूर्वेदशुग्रहाभिषवार्थंपात्रांतरे
स्थापितंसोममधिषवणेप्रक्षिपति। निग्राभ्याश्चपात्रांतरस्थो
दचमसेचनयति। ततःप्रतिप्रस्थात्रर्थंमवग्रोविनाषडंन्प्र
प्रतिप्रस्थातागृहीत्वासव्यहस्तांगुष्ठांतरेषुद्वौद्वौअंसंक्षि ॥१३॥
प्तोकरोति॥ दक्षिणहस्तेनोपांशुपात्रंगृहीत्वाआस्ते। नथाव १३
ष्ठके॥ सोमस्यषडंशून्सव्येपाणावंतिद्वौद्वावसंक्षिप्तावितिः॥

ततोध्वर्युः श्वात्रास्थेतिमंत्रेण मिश्राभ्याः सोमस्योपर्यासिंच
ति। ततः पूर्वमंत्रेण गृहीतमुपांशुसवनसंज्ञकं ग्रावाणमाद
यमाभेरितिप्रहरति। एवं वत्रणनिधानं। अत्राष्टकृत्वः प्रहर
ति। ससमंत्रः सप्तकृत्वस्स्यात्। ततोनिषुतात्सोमात्त्रीनंशू
पश्चाप न्होतृचमसे वधार्णा पाणीतियजमानं वाचयति। ततस्तेषामंशू
नामधिषवणप्रक्षेपः। ततः प्रतिप्रस्थाता दक्षिणहस्तधृतपा
त्रान्तस्योपरि सव्यहस्तांगुष्ठं नरालेदृहतान्यंशूंधारयति॥
ततोध्वर्युरुन्नयनोदकेन पवित्रेणाधिषवणस्थं सोममादाय
प्रतिप्रस्थातृदक्षिणहस्तधृतग्रहपात्रमुखस्योपरितेनैवस
तृतीर ×प्रतिग्रहणं च दूर्वाद्वयोरिवांतर्द्धानं नखलांसह× व्यहस्तांगु
ष्ठं तरालेभुधृतानांशूंनामुपरिद्वाभ्यां हस्ताभ्यां पवित्रं नि
ष्पीड्याभिषवंश्रुग्गात्तितं सोमं ग्रहपात्रमध्ये पातयति उपयामगृही
तोसि वाचस्पतये पवस्वेति मंत्रेण। प्रतिप्रस्थाता तु तथैव तिष्ठति

अध्वर्युः पुनः श्वात्रास्थेति निग्राभ्या आसिच्य मानेभिरिति प्रहरति॥
एकादशासत्वो निपुणोति। ससत्मंत्रेण दशासस्लूक्षी। ततः पूर्व बर
वदेव प्राणपाशिति वाचनं। पूर्ववदेव ग्रहणं। तत्र मंत्राः उपया
मगृहीतोसि देवो देवेभ्य इति। ततः पुनर्मंत्रेण निग्राभ्या आसिच्य
कादशासत्वो निपुणोति तत्र ससत्मा नेरितिमंत्रेण एकादशास
त्वस्लूक्षी। ततः पूर्ववत् प्राणपावाचनं॥ पूर्ववद् द्विवमसेव धायस्व
नुर्धेव वचनं॥ ततो ग्रहणं तथैव तत्र मंत्रविशेषः उपयामगृहीतो
इति॰ सि मधुमतीर्॥ ततो गृहीतो न्यं उंशूः सोमे प्रतिप्रस्थाते व निदधाति॥ पते सोमा
दान्यमिति अत्रापस्तंबे विशेषः॥ पवित्रमुपयामः सादनं च न विद्यत इति॥
अंजलिना ग्रहणस्य मूलं भाष्ये विलोक्यं॥ ततो ग्रहं गृहीत्वा मय रा॰
15 तो दशेन पवित्रेण परिमार्जनं॥ सादनाभावः॥ अजिचरन्नूह ॥२५॥ श्री
स्तेनाविसृजन्सादयेदमुष्यत्वा प्राणाः सादयामीति मंत्रेण॥ अ १४
मुष्येति पदस्थाने ऽजिचयमाणस्य वैरिणो नामग्रहणं॥ उदक्रोडंमस्त्र॥

ततोऽग्निं चरन्नेव हस्तेन ग्रहमपिदधाति ॥ आहुष्मन्त्वाप्राणमपिदधा
मीति ॥ अत्रापि ग्रहानुनामग्रहः पूर्ववत् ॥ ततः स्वाहेत्युच्चार्य निर्वर्तत
रिस्त्वमन्वेमीति मैत्रेण हविर्धुना निःक्रामति ॥ यजमानो होत्रे
चमसमन्यहस्तेऽर्पयित्वाध्वर्युमन्वारभते ॥ ततो यजमानः पुत्रो
मेऽस्तु धनं मेऽस्तु गोमेऽस्तु इत्येवं यत्स्वाभिलषितं तत्प्रार्थयित्वा
ध्वर्यवे वरं ददाति ॥ अध्वर्योर्यदिष्टं यजमानेन वदातुं शक्यते
तद्ददातीत्यर्थः ॥ क्षिप्रेन इमं ग्रहं जुहुवदितीदमेव यजमानस्य
वरप्रार्थनं ॥ न प्राग्जुहु प्रचारेणेति केचित् ॥ इदं मे स्यादित्येवं ब्रवी
ति पितृभूतिः ॥ तज्जुहुर्ज्जुहूतरमिवाभाति ॥ ततो यजमानान्वारब्ध एव
वाध्वर्युर्यजतिस्थानं गत्वा दक्षिणपरिधिसंधिसमीपे जुहूरूर्ध्व
स्तिष्ठन् ग्रहं दक्षिणभागे सव्येश्वंग्रहं जुहोति स्वाहा ॥ सतोऽसीति इदं ग्रेस्टर
सूर्याय ॥ अथ ढक्का ॥ दक्षिणपरिक्रम्य दक्षिणाग्रे ग्रहं जुहु स्तिष्ठन् जुहु
होति ॥ इति मानवेचा ॥ दक्षिणेन होतुर्गच्छत्युत्तरेणाग्निं प्रयस्य ग्रह

दक्षिणंपरिधिसंधिप्रत्यवस्थायजुहोतीतिग्रहं कृत्वा पात्रमुन्मा
र्ष्टि। ततः प्रथमेपरिधौ नुन्नानं प्राप्तिं प्राणुपमार्ष्टि। नन्मार्जने न
सोमत्विष्टं पात्रिं परिधेरधस्तात्प्रवेश्य पश्चाद्दार्शयति॥ तथासति
स्रुवस्य प्राक्तं मार्जनवद्धस्तस्य प्राक्तेस्थमुपमार्जनं संपद्यते
त्र्म निचरन्यासनरो बाकुः षुश्लिष्टं सोमांशुदेवांशाविति मंत्रेण
जुकुयात्॥ ततश्चाग्रयणस्थाल्यामुपांशुग्रहेषु परस्य कदेशानि न
यनं॥ ततस्तृतीयसवनार्थं त्र्म वत्रोपितं सोमांशुं कुंडलिकामुपां
शुपात्रे प्रास्यति तृतीयसवनार्थं ततः प्राणाय त्वेति मंत्रेणोपां
शुपात्रस्य स्थाने सादनं॥ ततउपांशुसवनं हस्तेन मार्जयित्वो
पांशुपात्रस्योत्तरतस्तस्संस्पृष्टमेवोदङ्मुखमासादयति व्याना ॥१५॥श्री
यत्वेति मंत्रेण। ततः संध्यावेदनाद्यावेद्यपर्कसर्वेकृतं ति॥ सूर्यो १५
दयं च प्रतीक्षंते॥ पत्नीयजमानयोर्मूत्रपुरीषादिकरणं॥ चतुर्ह
कुंडिका॥ ततनजमानारो द्रोणकलशं प्रोक्षत्वाधोधोरस्थ प्रोवमधिषवण

15

पो.

स्योपरि चतुरो ग्रावणः सम्मुखान्निधाय तेषामुपर्यजीबस्रवस्त्राप्यो
परि द्रोणकलशं निदधाति। अन्यस्तेनोदशं पवित्रं चोदगग्रं द्रोणक
१४ लशस्योपरि विस्तार्य धारयंति। ततः पवित्रस्योपरि मध्ये हिरण्यं नि
धानं यथा दक्षिणां तारएतत्र कुर्वंति तदा द्रोणकलशग्रोहणादि स्वयमे
वाध्वर्युः कुर्यात्॥ न तन्नेता आधवनीयादुदंचनेन सोममादाय पवि २५
त्रपरिस्रोयमानघृतवमसस्यास्नु निग्राभ्यास्वासिंचति। ततो
यज्ञमानस्याः निग्राभ्याः पवित्रेसंततमासिंचति। तस्याः संत
तधारया ध्रुवपर्यंताग्राहाग्राह्याः॥ पंचमी कंडिका॥ तत्र प्रथम
मुदिते सूर्ये अंतर्यामग्रहं गृह्णाति नुपयामगृहीतोस्यंतर्यच्छ
मघवन्निति॥ प्रागुक्तायाः संततधारया गृहीत्वा धारानंतरं पृथक्
कृत्वा सव्यहस्ते कृत्वा दक्षिणहस्तधृतेनोभयतोदशापवित्रेण
परिमार्जनमासादनं॥ ततिर्वरतं उपांशुग्रहवत्सादनापिधा
नेमंत्रमात्रे विशेषः॥ अनुष्वन्तोदानंसादयामीति। अनुष्वत्ता

16
दानं मपियक्षामितिच॥ यजमानो होतृवमस्यामन्त्रस्यैप्रदायया
ध्वर्युमन्वारभते। उत्तरेण होतुः स्वयं गत्वाग्रहे होतारं दक्षिणेन
नात्योत्तर परिधिसंधिसमीपे रुजुरूर्ध्वस्तिष्ठन्नग्रेरुत्तरमार्गे
णु होतिस्वांसतोसीतीदं सूर्यायोनिःक्षोब होमः। कृत्वाग्रहपात्र
मवांवं मुखा दारभ्याधोवमार्ष्टि। ततः प्रथमेपरिधौ न्युब्जं हस्तं प्र
त्यगुपमार्ष्टि। हस्तस्य प्राङ्मुखेनेनोपमार्जनं प्रत्यक्पृष्ठं संपद्यते॥
ततः प्रत्यागेनोद्गानायत्वेतिस्वरे स्वस्थाने पांसुसवनसंस्पृष्टमेव
यामपात्रं सादयति॥ कृ० सत्रेनुप्रस्थपांशुनासादनाद्युत्तरार्धे होम
इति। मानवेच॥ उत्तरेण होतुर्गच्छतिदक्षिणेनाग्निप्रपद्यग्रहमुत्त राम
त्य४ रं परिधिप्रदेशं तिष्ठन्निति। ततोध्वर्युरुपांशुपात्रस्य पश्चादासा ॥१५॥म्रा
दितं ऐंद्रवायवपात्रमादाय वायो भूषेति मंत्रेणैंद्रवायवं गृह्णा १५
तिसंततधारायाएव। वायवेत्वेति मंत्रान्ते स्वस्थं गृहीत्वा पात्रे धारा
तो१ तो विच्छिद्य पुनर्मंत्रांगं गृह्णाति इंद्रवायूइतिमंत्रेण इंद्रवायुभ्यां त्वेतितेन॥

सर्वत्र धारायां । अधःपात्रं तथाधारणीयं यथा मंत्रोक्ते सोमग्रहणं सं
पद्यते । एवं वारद्वयं गृहीत्वा परिमृज्य स्वस्थाने सादयति एष ते यो
निः सजोषोभ्यां त्वेति मंत्रेण । ततो मैत्रावरुणपात्रमादाय अयं वां मि
त्रावरुणेति मंत्रां ते मैत्रावरुणं ग्रहं गृह्णाति । गृहीत्वा पात्रस्योपरि
कूर्चो निधाय परयावयमिति मंत्रेण पयसा श्रीणाति । ग्रहमध्ये पयो
वनयतीत्यर्थः । ततः परिमार्जनं । ततः एष ते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वेति
सादनं स्वस्थाने । ततः शुक्रपात्रमादाय तं प्रत्नथेति शुक्रं गृह्णाति
परिमार्जनं ॥ नात्रोदकोपस्पर्शनं । एष ते योनिर्वीरतां पाहीति स्वस्था
ने सादनं । शुक्रपात्रं वैस्ववैकंकतं वा भवति । अयं वेन इति वा शु
क्रग्रहणे मंत्रः । ततो मंथिनः पात्रमादाय अयं वेन इति मंत्रेण मंथिनं
गृह्णाति । ततः कूर्चावंतर्द्धाय मनो न येषु इति सक्तुभिः श्रीणाति । त
तः परिमार्जनं ॥ एष ते योनिः प्रजाः पाहीति शुक्रस्योत्तरतः सादय
ति । ततः आग्रयणस्थालीमादाय तस्यां द्वाभ्यां धाराभ्यां ये देवास

इति मंत्रेणाग्रयणं गृह्णाति। एकां धारां यजमानो होतृचमसादासिंचति। द्वि
तीयामुन्नेताधवनीयादुदंचनेन। एवं धाराद्वयमितियावत्। शुक्र
श्चा॥ आग्रयणस्थाल्यां यत्पांशुर्लोष्टः प्रक्षिप्तः तं पात्रांतरेणोत्वा प्रति
प्रस्थाताऽऽसिंचति सा एका धारा द्वितीयानुसंततधारैवेत्येवं कठमै
त्रसूत्रयोरस्ति॥ तेनायं पक्षः समूलः। आग्रयणग्रहणानंतरं स्थाली
मुखं पवित्रेण सर्वतो वेष्टयित्वा तत्समीपे धारयित्वा हिं हिं हिं इति त्रि
रुच्चार्य सोमः पवत इति च त्रिरुक्त्वा उपयामस्के प्रणवेन इत्यादिकं सकृ
याद्॥ अयं मंत्रो विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति देवतादेशात्प्राक् प्रथमस्था
नेनोच्चारणीयः। देवतादेशानंतरं तु पांश्वे वा प्रथमस्थाने वोपांशू
च्चारणापेक्षया विंं विवृद्धैः। ततो धूर्यं विग्निसर्गः॥ आग्रयणस्थाल्याः राम
परिमार्जनं। एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्यासादनं स्वरमध्ये। प्रा ॥१७॥ श्री
तःसवनेयानुज्ञैः कर्माणि प्रैषादीनि तानि सर्वाण्युपांशुप्रथमस्वरेणोच्चा १७
र्याणि॥ माध्यंदिनसवनेयानुच्चैः कर्माणि वनाचेत्तानि सर्वाणि मध्यमस्वरेण।

17

तृतीयसवनेचयानितानिसर्वाण्युत्तमस्वरेण। ततश्चमस्थालीमा
दायोपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वेतिन्द्रङ्गृह्णाति। परिमार्जनं। एष
तेयोनिरुक्थ्येभ्यस्त्वेत्यासादनं। ततोध्रुवस्थालीमादायापरेणोऽद
नूत्वामूर्द्धानंदिवइतिमन्त्रेणध्रुवंगृह्णाति। ततःपरिमार्जनंतस्य
चैवप्रतिपर्यावृतस्यस्थानेसादयति। एषतेयोनिर्वैश्वानरायत्वेति
ध्रुवस्याग्निमारुतशास्त्रान्तेहोतृचमसेनिनयनंसत्वाहोमः। त्रि
यतेतावत्स्वर्यंतंयजमानोमूत्रपुरीषेनकुर्यात्॥ इदंवयावैश्वान
रस्यहस्यग्रहणादिविधिंजानन्चैनंगृह्णाति। स्थालीग्रहणाय ष्या ८
यणादीनूहल्लिन्नगृह्णीयात्॥ ततःसंपातसोमेनद्रोणकलशमा
ध्रुवंलसत्वायजमानोहोतृचमसस्थंसर्वंसोमंद्रोणकलशेऽन्नासिं
चति। ततोध्वर्युःपातिप्रस्तावनं॥ ततोहविर्द्धानमध्यएवनिःक्र
मणायोद्यतमध्वर्युंप्रतिप्रस्थातान्वारभते। प्रतिप्रस्थातारंप्रस्तो
ता। प्रस्तोतारमुद्गाता। उद्गातारंप्रतिहर्त्ता। प्रतिहर्त्तारंयजमानः

ब्रह्मा च विकल्पेन प्रतिहर्तारमन्वारभते। एवं सप्तान्वारब्धा अध्वर्यो
दयो ह विद्वानाग्निः क्रामंति। ततः प्रचरण्यामाज्यस्थाल्याः सकृदा
ज्यं गृहीत्वा समित्पूर्वकं यस्त इदूर्ध्व इति मंत्रेण सर्वेऽत्र क्रमेण जुहु
ति। यजमानोपि जुहोति। इदं सोमाय। अथवा अध्वर्युरेवैको जु
होति नान्येन॥ अथवा होमानंतरमेव सर्वेषामन्वारंभः। न पूर्व ॥
मन्वारंभपक्षेपि ब्रह्मापि जुहोति। ततोऽध्वर्युर्वेदिदृणेमादद्योत्तत
आसीना एवोदङ्मुखा आस्थात्वालेंप्रतिसर्वेयंति। ततो गृहीतयोस्तृ
णयोर्मध्ये एकं तृणं देवानामिति वात्वालेप्रक्षिपति। ततः कृता
18
रश्चात्वालस्य दक्षिणतो वेदिमध्ये यथास्थानमुपविशंति। तत
न कृतं तृणं पुरस्ताद्द्वितीयं तृणं तूष्णीं प्रक्षिपति। ततः कृतारः
पुरस्तात्कृपादिकुर्वंति॥ ततो हृदर्भ तृणप्रस्तात्रे समर्पयं स्त्रीमः पव ॥१ ता प्र
न इति मंत्रेण पवमानोपाकरणं करोति। षडिङ्कं डिश्रा॥ अथवा त्रे १८
यामुष्टिं प्रयच्छन् ॥ तृणं विनैव वा पवमानोपाकरणं करोति। सर्व

ष्टु पवमानेष्वेते त्रयो विकल्पा इति पितृभूतिः। सूत्रान्तरेष्वप्येवमेवास्ति
ब्रह्मापि दक्षिणत उपविशति। प्रस्तोता ब्रह्मन् स्तोष्यामः प्रशास्तरि
त्युक्ते ब्रह्मा एतं ते देवसवितरिति तेनमामवेत्यं तं पठित्वा स्तुत सवितुः
प्रसव इति एवं सर्वस्तोत्रेषूज्ञादं स्तोत्रार्थमनुज्ञानाति सर्वत्र॥ देवसवि
तरेतद्बृहस्पते प्रेत्मनेन मंत्रेण वा रश्मिनासत्पायेत्यादिभिः प्रति
मंत्रं वा क्रमेण प्रसौति॥ अध्वर्युः पवमानस्य माध्यंदिनं यावदुद्गातॄणां पुरस्ता
त्प्रत्यङ्मुख उपविशति तस्य दक्षिणतः प्रतिप्रस्थाता प्रत्यङ्मुख एवा
नयोर्दक्षिणतो यजमानोपि तथैवोपविशति॥ तत उद्गातारः स्तुव
ति॥ तत्र प्रथमप्रस्तावसमये यजमानः श्येनपक्षस्वरेण असतो मा सद्
गमय तमसो मा ज्योतिर्गमय मृत्योर्मामृतं गमयेत्येतानि त्रीणि यजू
षि सकृज्जपतीति शांकरभाष्ये॥ तत्रैता वस्तूयमानेषूतमत तत उपवि
पवित्रमंतर्धायाधवनीयस्थं सोममंशुदंवनेन गृहीत्वा गृहीत्वा आसिंचति
पवमानसमाप्तिं यावत्॥ स्तोत्रान्ते अध्वर्युरुत्तिष्ठन्प्रेष्यति॥ अग्नीदग्नीन्विह

र बर्हिस्तृणीहि पुरोडाशां३ अलंकुर्विन्त्याग्नीध्रं। प्रतिप्रस्थाता पशुने ह्
तिप्रतिप्रस्थातारं॥ ततो ग्नीदाग्नीध्रीयाग्नेरंगारानादाय होतृधिष्ण्या
दिषु सद्मस्तु धिष्ण्येषु निवापक्रमेण स्तूलीनि वपति। ततो नः पात्यादार
भ्य एष्या यानपर्युत्तरवेदिपर्यंतं प्राकें स्तृं बर्हिस्तलं स्तृणाति। न
तः शालायां गत्वा पुरोडाशा विमस्मी कुरु णं कुरु इति वाजिनपात्रस्था
पनं॥ पंचबिलपात्राभ्यां वाजिनपात्रे नुपस्तारः। पंचबिलायां मध्ये
पुरस्तात् दक्षिणतश्च त्रिषु स्थानेषु पस्तारः। तत्र स्थाभिघारमदत्वा वा
वाजिननिषेकः। ततः पुरोडाशानामभिघारः॥ उद्वासनं। पुरोडा
शस्य पंचबिलामध्ये स्थापनं। पुरस्ताद्धानानां। दक्षिणतः करंभस्य
19 पश्चाद् ध्नां उत्तरतः पयस्यायाः। वाजिनस्योत्तरतो भूमौ। दधिपयस्य
यो रूक्षा स्थयोर्वा सादनमिति वृत्तिः। एषु पात्रामास्वाद्येति वचन ॥१२॥
न्मानवे प्रत्यक्ष वचनात्पात्रं निमृते [illegible] धारयित्वा नयानि नीयासा १९
दनमित्यपरे॥ ततः कुपात्राणि संख्याय प्राणदानेदं रंग पुरोडाशे

ईं ऊं हरिवंतं गच्छेति धानाः। ईं ऊं पूषण्वंतं गच्छेति करंभे। ईं ऊं सरस्वति
वंतं गच्छेति दधि। ईं ऊं मित्रावरुणवंतं गच्छेति पयस्या। यो वाजिनो
गच्छेति वाजिनो। ततः वपाश्रपण्यौ कूर्परं वा त्यौ मयमुक्ता सयति
प्रतिप्रस्थाता च सवनीयं पशुमानीयोत्तरवेदिसमीपे तिष्ठति। अ
ध्वर्युः पुनर्हविर्धानं प्रविश्याश्विनं पात्रमादाय द्रोणकलशात् तस्मिं
त्वा वा यजमानो विकृत्ये नान्वारब्धे यावां कृत्राणि इति मंत्रेण परिइव्यां
सोममादायाश्विनं गृह्णाति। परिमार्जनादि पतनेयो निर्माधीम्यानं
तिसादनं स्वस्थाने ततोध्वर्युर्यजमानस्योपांश्वादीनहर्षयन्नमे
कादशसंख्याकान् मंत्रान् वाचयति॥ तत्रैव प्रयोगः॥ अध्वर्युः प्राणाय
मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेति ब्रुवन्नुपांशुमीक्षस्वेति यजमानं प्रसाह।
ततो यजमान उपांशुग्रहं विलोकयन् प्राणाय म इति स्वरेण पठति
मंत्रं। एवं वक्ष्यमाणेषु सर्वेषु ज्ञेयं। ततो व्यानाय मे स्वेति ब्रुवन्नुपांशु
सवनमीक्षस्वेत्युपांशुसवनं दर्शयति। ततः उदानाय मे स्वेति ब्रुवन्नं

तर्यामममीसस्वेतिमे आवरूणं। ततः श्मो आयमश्मेति ब्रुवन्नाश्विनमारो
ह्येत्याश्विनं॥ ततः वस्तु र्यामेव वोदसो. सि ति ब्रुवन् श्रुक्रामंथि
नावासस्वेतिम्रुक्रामंथिनो। ततः आत्मनेमे. स्वेतिब्रुवन्नाग्रयणामी
सस्वेतिमाग्रयणं। ततन्तुं उसेमे. वस्वेतिब्रुवन्तु उममीसस्वेत्युक्थं।
ततः आयुषेमे। स्वेतिब्रुवन् ध्रुवमीसस्वेति ध्रुवं। ततो विश्वाभ्योमे. सौ.
पवेथ्यामिति ब्रुवन् ऋतम्रदाधवनीयावासस्वेति ऋतम्रदाधवनीयो युग
20 पद्ग्रायति। ततः श्रोसिब्रुतमो. मेनार्हाहरामेति ब्रुवन्द्रोणकलशमा
सस्वेति द्रोणकलशं। ततो यजमानो भूर्भुवः स्वरिति जपति। एतद्ब्रह्मा
णां दर्शनं वं त्रापरं परयाश्रुद्धतयाज्ञातस्यात्। तथाप्रियस्याध्वर्योरितिव
त्वेमस्यात्। तथा अनूवानस्य अध्ययनेन स्वयं ग्रहणानवतरए वक्तारयि
तव्यं। न सर्वस्य। स तमीक्षं द्रिक्षा॥ ततो वस्त्रादिना ध्रुवस्य गोपनं ठं ब्रु ॥२०॥
नं ब्रह्ममंत्रं दत्ति ब्रुवः। राजपुत्रो ध्रुवं गोपायतीति मानवः। तं प्रत्यक्षं ब्रुवा २०
स्वेदिति वृत्तसूत्रे॥ तं वै गोपायतीति आतपथेतेन ध्रुवं गोपं उत्वाध्रुव

स्परस्तत्वं स्थापयित्वेत्ययमर्थोऽस्तु ॥ ततः पात्रिप्रस्थानेनं यूपसमी
पं गत्वा परिव्ययणादि करोति । तत्राग्नीषोमीयदिने यूपारशनया यूपस्य
परिव्ययमाणेन्स्तं तमस्तीति । श्वाना मुड्दूस्य यूपमध्याद्दूर्ध्वं स्मितत्वात् तस्याः स्था
ने पुनः परिव्ययणं कर्तव्यं । परिवीयमाणो येति प्रैषः । यथोक्तं परिव्ययणं
स्वर्वं वसू रहनं । पश्चोरुपाकरणं । ग्रावस्तोत्रानादि होमांतं । अग्निमंथनं ।
उपाकरणमंथनयोरत्र नियमः । ततो द्विगुणरशनया पशुवंधनं । अ
ग्नये त्वा जुष्टं नियुनज्मीत्यादि मंत्रः । अग्नये त्वा जुष्टमिति प्रोक्षणानुज्ञा तस्य
प्रोक्षणं । आस्यापग्रहणं । अथ स्तादुपोहनं प्रोक्षणीनां यज्ञेन स्थापनं ॥
ततः सदसि होतृधिष्ण्यस्य पश्चाद्धोतृषदनस्थापनं । एहि होतरित्या
दि होतृवरणं तं पशुवत् । होतृवरणानंतरं पुनराश्राव्य पुनर्होतारं प्र
वृणीते इदं होत्रा तत्र ततो ऽश्विनाध्वर्यू आध्वर्यवादित्य ध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रो
र्वरणं स्वयमेवाध्वर्युणा कर्तव्यं ॥ मानवे ऽध्वर्योः स्वयमेव वरणदर्शना
त् । ततः पुनराश्राव्य मित्रावरुणौ प्रशास्तारौ प्रशास्त्रादित्यनेन मैत्रस्य

मैत्रावरुणस्यैव वरणं॥ न तु द्विवचनदर्शनादत्र द्वितीयो ग्रावाकृः।
तथा च मनुः। मित्रावरुणौ प्रशास्तारा विति प्रशास्तारं॥ एवं कृत्वा
ततः पुनराश्राव्य इन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादिति ब्राह्मणाच्छंसिनो वरणं पु
नराश्राव्य मरुतः पोत्रादिति पोतुर्वरणं। पुनराश्राव्य ग्रावो नेष्ट्रादिति
नेष्टुः। आश्राव्याग्निराग्नीध्रादित्याग्नीध्रस्य वरणं। ततः पुनराश्राव्य
अग्निर्होता दैवीनां विप्राणां पुरएतायं सुन्वन्यजमानो मनुष्याणां तयोरिया
दिना यजमानस्य वरणं। ततो होताध्वर्य्वाग्नीध्रयोः संमर्शनं करोति
21 संमृश्यानुपविशति। ततो वरणक्रमेण होत्रादयः प्रसर्पन्तं प्रसर्पन्तं प्रव
न होमौ जुहोति आहवनीये। तत्र पूर्वं होता जुहोति। ततोऽध्वर्युः स
मिधमाधाय पात्रस्थाऽऽज्यात् स्रुवेणाऽऽज्यं गृहीत्वा प्रवरणप्रा जुहोवावद्वति
इदं वाचे वाचस्पतये सरस्वत्यै। ततः पुनः स्रुवेणाज्यं गृहीत्वा पावका ॥२१॥श्री॥
नः इति द्वितीयामाहुतिं जुहोति। इदं सरस्वत्यै। ततः प्रस्थाता एवमेव द्वे २१
आहुती जुहोति। ततो मैत्रावरुणः। ततो ब्राह्मणाच्छंसी। ततः पोता।

ततो नेष्टाऽध्वर्युं वदता। ततोऽग्नीदध्वर्युं च देवत्रा होता। ततो यजमानो
ऽध्वर्युं वदता। ततः स्रुगादापनादि वपामार्जनां तमग्नीषोमीयवत्।
अत्र मानविचेष्टो चः। अग्नीध्रस्य संमार्गपालीराग्नीध्रः पश्चादासं
दीमारभ्योर्द्ध स्तिष्ठन्नस्रुश्रोषडिति प्रत्याश्रावयतीति। न वपायामा
ज्यभागो। अग्नये छागस्य वपायै मेदसः इत्यनुवाचनं। द्विरभिघारः। अ
ग्नये छागस्य वपां मेदः प्रस्थितं प्रेष्येति प्रैषः। इदमग्नयेऽयावपां श्रपणो
प्रासनं। स्रुचोः सादनं। चात्वाले मार्जनं। वपामार्जनांते सर्वे ऋत्विजो
नित्यमोजनं कुर्युः॥ तथा च सूत्रं॥ मार्जयित्वा भुंजते यद्यदीक्षिता भ
वंति। एतस्यां वेलायां प्रात्रभुरिति छंदोगसूत्राख्यानं। ततः सर्वेषां ऋत्वि
जां यजमानसहितानां सर्पणं। पूर्वं धिष्ण्यानामुपस्थानं। विभूरसी
त्याग्नीध्रीयस्याऽवह्निरिति होतुः श्वात्रोसीति मैत्रावरुणस्य। तुथोसी
ति ब्राह्मणाच्छंसिनः। उशिगसीति पोतुः। अंघारिरिति नेष्टुः। अवस्यु
रित्यच्छावाकस्य। शुंध्युरसि मार्जालीयस्य संम्राडित्याहवनीयस्येति

ति

प्रणीतस्य । परिषद्य इति बहिष्पवमानदेशस्य चात्वालोद्दक्षिणतो वे
दिमध्ये वर्त्तमानस्य । नभोसीति चात्वालस्य । मरुत्वोसीति सामित्रस्य
॥ नध्यामेत्यौदुंबर्याः ॥ सुकुद्रोसीति ब्रह्मासनस्य । अञ्जोसीति आग्नी
ध्रीयस्य । अहिरसीति प्राजहितस्य । समूह्योसि विश्ववेदा इत्युत्कर
स्य । एवमेतत्क्रमेणोपस्थाय सयजमानाः त्विजो वागसीति सदो निष्क्र
म्यंति । ततः अत्र तस्य द्वारावितिप्राग्द्वारस्थूणे अभिमृशंति । ततो ध्वना
मध्वपतन इति सर्वे सूर्यमभिमंत्रयंते । मित्रस्य मे त्वष्टि विज्ञाम अभिमंत्रणं
यजमान एव करोतीति वृद्धः ॥ सर्वे पीतिरभूतिः ॥ ततोग्नयः सगारा
ति स्ववानुभ्राजाग्नीध्रादीन्धिष्ण्यानभिमंत्रयंते ॥ अष्टमी कंडिका ॥ ८।
॥ ततः सवनीयपुरोडाशप्रचारः । तत्राग्नीध्रः सवनीयानुत्तरवेदिसमीपे ॥ ८ ॥ आग्नी
आनयति । आसादनमप्याग्नीध्र एव करोतीति हरिस्वामिनः । तस्याप्य ८।२
लंकरणत्वादित्यभिप्रायः । अध्वर्युरिसन्यो । प्रियेण धाम्ना प्रियं सद
आसीदेत्यनुहितेन मंत्रेणापवापिहविःष्व वृपाध्यामासादयति । ततो

वाजिनमुल्लरोप्रस्पर्वं मालं भोवाजिनस्य चानात्मो श्रीलं भः प्राकृतत्वात्॥
ततः स्रुचावादाय यजमानभागो। अत्र मानवेऽवदायानुवाच
नमुक्तं। कृष्णस्य त्रेधा पुरोडाशादीनां पयस्यां तानां त्र्यवद्यन्त्रातः प्रातःसा
वस्यं इन्द्राय पुरोडाशानामनुब्रूहीत्यवदीयमानानामिति लोग्निरपिसंप्र
दायप्रदत्तौ चावदायानुवाचनं ततो वदानमिति। अतो यथारूपमनुष्ठानं
। तनोऽनुद्रूपमतो रूपसंस्कारः। पुरोडाशानादीनां पंचानां पूर्वं मध्याद्वदाना
निग्रहत्लानूप्रातः प्रातःसवस्येन्द्राय पुरोडाशानामस्थितानां प्रेष्येति प्रैषः।
इदमिन्द्रायेन्द्राय हरिवते पूषण्वते सरस्वतिवते मित्रावरुणवते चेति सा
गः॥ इदमिन्द्रायेत्यतावानेव वा। ततउपस्ततः समानीयाग्नये नुब्रूहि इति अ
ग्नये प्रेष्येति निर्गुणः प्रेष्य प्रैषः स्विष्टकृद्यागः। इदमग्नयेति त्यागः।
इदं क्वालं भः। नस्संवराभ्र सणं॥ स्रुचोः सादनं। प्राशित्रावदानं। ब्रह्मणा
समर्पणं। अपरपस्तृ रेण्डायामवदानं। द्विरवदानं। पुरोडाशादीनां त्रे
याणां षडवत्तावदानं। तेषामेव ब्रह्मा यजमानभागो। चतुर्धाकरणमावः।

23

इडापात्रं पृथक्कृत्वा एकं पुरोडाशखंडं मज्जावाक्याय समर्पणार्थं निदधाति। पुरोडा
शं पयस्याधानानामस्य मस्यं खंडं द्विदेवत्यप्रदेशे पार्थं तत्रैव निदधाति।
ततः इडापात्रीमादायाध्वर्युः हविर्द्धानमुत्तरेण सदसि गत्वा होतृधिष्ण्य
स्योपरि निधाय सत्वरमागच्छति। ततः प्राशित्रप्रशानेन। यदा सदस उ
च्छायोत्तरवेदिं प्रतिगच्छते ततो वा सदः प्रत्यागच्छते तदा हविर्द्धानमु
त्तरेण सदा संचरः। यदा वसदसन्तेच्छायग्रहग्रहणार्थं एव हविर्द्धानं
गच्छते गृहीत्वोपाकरणार्थं सदस्यागच्छते तदा हविर्द्धानापरद्वारेणैव
प्रवेशानं निःक्रमणं वा। अत्र तेडां होतृधिष्ण्ये निधायोत्तरेण हविर्द्धा
नं गत्वा पूर्वद्वारेण हविर्द्धानं प्रविश्य ऐन्द्रवायवग्रहमादाय वायवइन्द्रवा
युभ्यामनुब्रूहीति मैत्रावरुणं प्रेष्यति। ततच्छायपयसतिदेशं गत्वा
श्रावयवायवइन्द्रवायुभ्यां प्रेष्यति मैत्रावरुणं प्रेष्यति। अत्रैन्द्रवायव ॥२॥श्री
स्य द्वौ वषट्कारौ। तत्र प्रथमवषट्कारे स्वाहेन्द्रं जुहोति। इन्द्रवायवोर्द्वि २३
तीयवषट्कारे पि स्वाहेन्द्रं जुहोति। इदमिन्द्रवायुभ्यां। अत्र प्रतिप्रस्थाता

सादित्यग्रहणं वषट्कारद्वयेपि प्रतिप्रस्थातुः ५

नु वा ब्रनक्काले एवादित्यपात्रेण द्रोणकलशादुपयामगृहीतोसीत्येताव
ता मंत्रेण परिस्रवया सोमं गृहीत्वा अनाधाय्यैव निष्क्रम्य उत्तरपरिधिसमी
प तिष्ठन्नेवाग्निरुत्तरार्द्धे द्विदेवत्यानजुहोति । अत्र द्वितीयवषट्कारमनु
जुहोति ॥ स्विष्टकृते वैतां जुहोतीति सूत्रे अत्र इदं स्विष्टकृत इति त्यागः
ति हविस्स्वामिनः ॥ सा खांतरे तु द्विदेवत्यपात्रेभ्य एव प्रतिप्रस्थातुः समश्
ति तदा प्रतिप्रस्थातृवषट्कारानुहोमानामपि द्विदेवत्यदेवताभ्य एव त्याग
न वेति ॥ मानवे विशेषः स्त्रुवो यमसंवाय कांचादाय वाचं यच्छत्या यजे
ति वचनादाग्नीध्रस्य संमार्गपातिराग्नीध्रः पश्चाद् आसंदीमारुह्योर्द्ध्वस्ति
ष्ठन्नस्तु श्रौषडिति प्रत्याश्रावयति प्रत्याश्रुते दक्षिणपरिधिसंधिमन्व
त्यवसज्य जुहोत्यध्वर्युरुत्तरं प्रतिप्रस्थाता मध्यमेग्रेराज्याहुतीः पुरो
पश्चाहुर डाहुतीः पश्चाहुतीश्चाभितः सोमम आहुतिरिति । प्रतिप्रस्थाता द्वितीयव
षट्कारमनूत्तरार्द्धे स्वचमसं कृत्वा हविर्द्धानमध्ये प्रविश्य आदित्यस्थाल्यां च
कुर्वन् सोमं आसिंचत्यादित्येभ्यस्त्वेति । अथ धुर्यं गृहं कृत्वा त्वरमाणेनत्तरेण

ततउद्यापातिक्रम्याप्राव्यमित्रावरुणाभ्यांप्रेष्येत्याहाप्रतिप्रस्थातावपूर्ववज्जुहोति।२

हविर्द्धानंगत्वाहोत्रेग्रहंसमर्प्यहविर्द्धानमुत्तरेणप्रत्यागत्यपूर्वद्वारेण
प्रविश्यमैत्रावरुणंग्रहमादायमित्रावरुणाभ्यामनुब्रूहीत्यात्तएवाश्रं
कृत्वाग्रोषमादित्यस्थाल्यामासिंचति।इदंमित्रावरुणाभ्यामितियह
स्यत्यागः।अनुहोमश्चपूर्ववत्।ततोध्वर्युस्त्वरमाणोमैत्रावरुणंहोत्रे
समर्प्यागत्याग्निनमादायाग्निभ्यामनुब्रू[illegible]युक्त्वातिक्रम्याश्राव्याग्नि
भ्यांप्रेष्येत्युक्त्वावषट्कृतेजुहोति।इद[illegible]ग्निभ्यामिति।आनुहोमश्चपू
र्ववत्प्रतिप्रस्थात्राश्विनः।द्विदेवत्यानामनुवषट्काराभावः।अनु
ग्रहाद्विदेवत्यापात्राणीत्यततोग्रहाः।आदित्यग्रहसाविन्याएतेना
वषट्कृतेनाइति।सर्वेषांग्रोषक्षरणं।अत्रप्रतिप्रस्थाताहोमानंतरं
प्रविश्यग्रोषमादित्यस्थाल्यामासिच्यतेनैवादित्यपात्रेणादित्यस्था
लीमपिदधातिविष्णनरुगायेतिमंत्रेण॥अध्वर्युर्होत्रेनाश्विनेसम ॥२४॥
र्प्पितनीयमानेप्रोनुब्रूहीतिमैत्रावरुणंप्रेष्यति।ततन्नेताग्रावा २४
वमसवर्जितान्नवचमसानन्होदृब्रह्मोद्गातृयजमानप्रशास्तृ

तृणं छिं द्रुसिपोत्रने ष्टुग्नीस्सं बंधिनः कृष्णेण परेल्लोत्तर वेदिं निधा
य द्रोणकलशात्परिप्लुवया सोममादाय तेन सोमेन परिप्लवयैव
सर्वेभ्युवमसेभ्यः पस्तल्लोन्नि। ततः पूतभृतउदंचनेन सोममादाय सर्वा
श्चमसान्पूरयति। पुनर्द्रोणकलशात्सोमेनोपरि सर्वेष्वभिधारयति॥ एव
मेकैकस्य चमसस्य त्रिरवनतः संपद्यते॥ प्रथमं होतृचमसे। ततो ब्राह्मणा:
तत उद्गातुः। ततो यजमानस्य ततः प्रशास्तुः॥ ततो ब्राह्मणाच्छंसिनः ततः पो
तुः ततो नेष्टुः। ततोऽग्नीध्रः। एकं त्रिरवनतं सत्वा द्वितीयस्यावदानं
ततः तृतीयस्य त्येवं क्रमेण पदार्थानुसमयेनुकूर्तव्यं। त्रिरवनत क्रमेण
मेकैकः पदार्थ इति। नवमी कंडिका॥ ॥ततो ध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता
सहैव शुक्रामंथिनौ पात्रे वरतः। ततः शुक्रेण ध्वर्युर्वरति। मंथिना प्रति
प्रस्थाता। तत्र प्रथमं द्वयोर्यूपशकलयोरुदकेन प्रोक्षणं कर्तव्यं। द्वौ यू
पशकलाववप्रोक्षिताववमवतः। ततो ध्वर्युरेकं प्रोक्षितं यूपशकलमाद
ते। द्वितीयमप्रोक्षितं च। प्रतिप्रस्थाताप्येकं प्रोक्षितं शकलं गृह्णाति
द्वितीयमप्रोक्षितं च। ततो ध्वर्युः शुक्रग्रहमादत्ते मंथिनं प्रस्थातादत्ते

प्र ५

न्नुभावपिप्रोक्षितत्रा च्युत्वा म्यां यथा स्वं ग्रहयोरपिधानं कुरुतः। अध्वर्युः
प्रोक्षितेन स्रुक्रमेतयोर्मवदयमार्हिं प्रतिप्रस्थाता प्रोक्षितेन मंथि-
नं। अपमृष्टो मर्क इति। अपमृष्टः शंड इत्यध्वर्युः। न मयो रुद्रस्य शं॥
अपमृष्टः शंडोपमृष्टो मर्क आनि वा रिक्केइत्यकृत्वा न्॥ ततो देवास्त्वा
शुक्रपा इत्यध्वर्युः हविर्धानान्निःक्रामति। देवास्त्वा मंथिपा इति प्रतिप्र-
स्थाता निक्रामति। उत्तरवेदेः पश्चाद्भावपि दक्षिणावरत्नीसंधत्तः प-
रस्परं संयोजयतः स्रुच्ची॥ तथा यत्नः कार्यो यथा ग्रहयोः स्कंदनं न भव-
ति॥ ततोऽध्वर्युरुत्तरवेदेर्दक्षिणश्रोण्यां शुक्रं हस्तेनाविसृजन्नासादयति
अनाधृष्टासीति। प्रतिप्रस्थातानुत्तरवेदिश्रोण्यां मंथिनमासादयति।
अविमुंचन्ननाधृष्टासीति। ततोऽध्वर्युः सुवीरो वीरानिति मंत्रेण प्रति
प्रस्थाता सुप्रजाः इत्युत्तरं यूपदेशं गच्छति। ततो यूपमपरेण पूर्ववन्मंत्रे- ॥२५॥श्री
ण रत्नीसंयोजयतः। संजग्मानौ· शुक्रः शुक्रशोचिषेत्यध्वर्युः। संजग्मा
नौ· मंथी मंथिशोचिषेति प्रतिप्रस्थाता। आयुर्ग्नि तापनयादपरेण यूप
मरत्नीः संधानं कुर्वन्तौ गत्वा तस्तदा यूपस्य पुरस्ताद्देवारत्नीसंधत्तः। त

तोऽध्वर्युर्निरस्तः शंड इत्यप्रोक्षितं रूपस्य वृत्तं निरस्यति। निरस्तो मर्क इ
तीतरौ निरस्यति। उभयोरूरद्वालं मः। ततप्रोक्षितं रूपस्य वृत्तमाहव
नीये ध्वर्युः प्रक्षिप्रतिशुक्रस्याधिष्ठानमसीति। प्रतिप्रस्थाता वमंथि
नो अधिष्ठानमसीति प्रोक्षितमाहवनीये प्रक्षिपति॥ ततो यजमान [illegible] एवा
च्छिन्नस्य ति जपति॥ अत्र नव चमसाध्वर्यव एकैकं चमसमादाय होमा
र्थं प्राङ्मुखास्तिष्ठंति। मनुः। प्रांच चमसैश्चरंतीति॥ प्राठक्केवा अनु
ग्रच्छेति चमसानामाश्राश्राव्याहेति ततोऽध्वर्युराश्रावयतः प्रातःसवस्य शुक्र प्रा०
वतो मधुश्चुत इंद्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रस्थितान्प्रेष्येति मैत्रावरुणं
प्रेष्यति। २। होतायक्षदिंद्रं। स्तमन्तितः प्रत्यङ्मुखो तिष्ठंतो ऽध्वर्युः
रूपस्य दक्षिणतो ध्वर्युः। उत्तरतः प्रस्थाता ध्वर्युर्होमानंतरं मंथिनं जु
प्रति होति। प्रतिप्रस्थाता होमानंतरं चमसाध्वर्यवो पि स्वस्वं जुहुति। X तै
त्र होत्रा वषट्कारे हुते सा प्रथमेति प्रथममध्वर्युः शुक्रं जुहोति स्वाहाध्वा
रेण। ततो नैव मैत्रेण प्रतिप्रस्थाता। X ६६ मिंद्राय ति यजमानस्या प्र
र्धहोमन्त्राश्च सर्वेषां सहैव त्यागः। अनुवषट्कारेप्यवमेव जुहुति। ५१

त्रमानवद्भक्षस्तयो विशेषः। होतृकहोत्रकाणां च मानचमसानां वष
ट्कारानुवषट्कारयो होमः। इतरेषां तु सकृदेव वषट्कारे होम इति।
अनुवषट्कारे सर्वत्रोत्तरार्द्ध एव होमः। इदमत्र य इति सागम्यानं दक्षि
स्य नहिहानतोध्वर्युस्तत्रैव स्थितश्च चमसाध्वर्युं प्रेष्यति प्रेतु होतुश्च
मस इति होतृचमसाध्वर्युं। प्रब्रह्मण इति ब्रह्मणः। प्रोद्गातॄणामितु
उद्गातॄणां। प्रयजमानस्येति सुन्वतः। प्रयं तु सदस्यानामिति पूर्वेषां मै
त्रानुवादः। अन्तरावसानं सत्वा होत्राणां चमसाध्वर्यव उपावर्तेर्ध्व॰
र्युः स्यागुत्तयध्वमिति स च तिष्ठन्नेव चमसाध्वर्यून्प्रतिप्रेष्यं तानतो
ध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ स्वस्वमार्गेण परेणोत्तरवेदिमागच्छतः। अग्ना
त्यप्रतिप्रस्थातामेथिनोर्वं सर्वेभ्युक्षपात्रे वनपतिानतो मंथिद्धे युक्षेध
स्यास हितंभ्युक्षगपे सर्व मपि होतृचमसे वनयति। ते चत्वारो होत्रा ॥२६॥श्री॥
दिचमसाध्वर्यवः स्वस्वचमसान्सदोमध्ये नयंति। प्रशास्त्रादिचमसा २६
ध्वर्यवश्चोत्तरवेदेः पश्चात्स्वं स्वं चमसं निधाय द्रोणकलशात्परिप्लवया
सोममादायाकृतावतिष्ठ सोममैवे मध्ये स्वस्वचमसक्रमेण पुनरभ्युन्नयंति॥

ततोऽध्वर्युः प्रशास्तृचमसमादायाश्राव्य प्रशास्तर्यजेति प्रेष्यति वषट्कारा
नुवषट्कारयोर्जुहोति। इदं मित्रावरुणाभ्यामिदमग्नय इति त्यागौ। अत्राध्व
र्युः स्तुवं त्विति जपः। अन्ते तिमस्याग्नीध्रचमससहोमानन्तरं वा। न तदुपस्थ
रपचमसाध्वर्यवे चमसं समर्पयेत्। ततो ब्राह्मणाच्छंसिचमसमादायाश्राव्य
ब्रह्मन्यजेति प्रैषः॥ वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः। इदमिन्द्रा
याऽइदमग्नये। चमसप्रदानं। ततः पोतृचमसमादायाश्राव्य पोतर्यजेति वषट्
कारानुवषट्कारयोः सर्वत्र होमः। इदं मरुद्भ्यः। इदमग्नये। चमसप्रस्थापनं।
ततो नेष्टृचमसमादायाश्राव्य नेष्टर्यजेति प्रैषः। वषट्कारानुवषट्कारयो
र्होमः। इदं त्वष्ट्रे। इदमग्नये। चमसप्रस्थापनं। ततोऽग्नीध्रचमसमादाया
श्राव्याग्नीध्र यजेति प्रैषः। वषट्कारानुवषट्कारयोर्होमः। इदमग्नये प
त्नीवते त्यागः। अत्र वीरयं त्विति जपः। ततोऽग्नीध्रचमसहस्त एवाध्वर्युः
सदो गत्वा अपामग्नादिति ध्रुवं होतुरग्रे प्रत्यपस्तु खरउपविशति। ततो द्वि
देवत्यानैन्द्रवायवादीन्भक्षयति। अत्र भक्षणे होपहवो। वषट्कर्तुः पूर्वं भ
क्षः। ततो होमकर्तुरिति मीमांसकाः। होमकर्तुः प्रथमं ततो वषट्कर्तुरिति

कर्तृसंप्रदायक्रमाख्याश्चिकादयः। सर्वा इति नात्र होमकर्तृः प्रथमं तु उपहवः

प्रकल्पिता। तत्र पूर्वं होत्रा समर्पितमैडं वा यवं तमध्वर्युरेव तु पुरस्तादुरि २ वसुः

निप्रतिगृह्णाति। ततो होतरुपह्वयस्वेति होतारं प्रेष्य उपहनेऽस्य

मुखात् ऐडं वा यवं मुखस्य पद्धौकपित्वा वाग्देवाजुषाणेति मंत्रेण स्पृ

शं सपति। होत्रवदित्यनिदेशात्॥ दृष्टलेपनमात्रमवघ्राणं वा। तथा

स्वाध्यायनं॥ तं पदेव वाव ऊर्ज्जे दत्त इति दयन्पश्च्येति। मंत्रस्य २

नुयाजेषु ह्विदेवत्येषु च मन्त्र ऊर्ज इति दृष्टलेपनं वा अग्रार्थमेव घ्राणं वे

त्यर्थः॥ नमो हिन्व मन्मा नात्मिमुखादानियाद्द पर्यन्ता निसर्वं जिन्यात्

नतो ततो होत्रमसस्य स्पृष्टं घोषमवनयति। ततो होता घोषावनयनं

तस्य ततः स्विष्टेषु तरूपहवादि घोषावनयनांतं पूर्ववत्करोति। ततः

पुनर्होत्रा तथैव घोषावनयनांते ततोऽध्वर्युः पुरोडाशमात्रां सहस्तं पु ॥२७॥

रोडाशं स्वं ऐडं वा यवपात्रे प्रास्यति॥ ततोऽग्निमोपात्रनिधानं च विदेवं २७

कममाकुः। अग्रहप्रतिग्रहः। उपहवः। दौकनं। नक्षणं। मार्जनं। त

तो होतुर्मस्निः। पुनरूपह्वया ध्वर्योः पूर्ववदुक्तः। ततो होत्रा न हितेनुम

याद्भिर्द्धिः त्रोषावनयनं । ततः पुरोडाशखंडप्रदेशे पस्तं ततो निधानमि
ति । सर्वसंमतश्चायं क्रमः । ततो होत्रा समर्पितस्य मैत्रावरुणास्ये
नुवस्तुर्विदद्वस्तुरित्यादानं । उपहवप्रार्थनं ॥ मित्रावरुणं वस्तु षोढा
कृपित्वा वाग्देवा ति मस्तुः । हिन्च मइ ति गा त्रा स्तं मनो होर इव मस्त्रे षोषा
वनयनं । ततो होतुर्मैत्रावरुणं प्रेषावनयनांतं ॥ तत पयस्या मात्रां मै
त्रावरुणपात्रे प्रक्षिपेत् ॥ ततो निधानं ततो ध्वर्युर्होत्रा समर्पितमा
श्विनमेतु वस्तुः संयद्वस्तुरिति प्रतिगृह्योपहूयाश्विनं त्रिः पर्याहृ
त्यावेस्य प्रति पर्याहृत्यावेद्य पञ्च सणगात्रास्तं मने कुरोति । ततो
होत्रा त्रोषावनयने कृते धानास्वाश्विनपात्रे प्रक्षिपति । ततः प्रतिप्र
स्थाता तानैंद्रवायवादीनादाय दक्षिणस्य हविर्धानस्याधोदेवर्णनि
निदधाति प्रत्यक्षं स्थानं । ततनइडां होत्रे प्रदायेत्यादि मयादमिति उ
पांतं । वमसि नइडोपहवस्थाले स्वस्व चमसानुद्यच्छंति । उपहूते द्यावा
पृथिवी इत्युच्यमाने ऽग्नीध्रे षडवत्त समर्पणं । वनुर्ध्वा कुरणा नावेः । होतु

28

रवां नरेड्या भक्षणं। उपहूतो भक्षः मोदः पिबतीत्येके अन्ते श्रीघेप ड्वदास
चर्म्मणो भक्षसंवनप्रार्थनोच्छ्रे होतोक्ता॥१५॥ एकादशी खंडिका। ततश्च
मसानां भक्षणं। ततो होतृचमसे ध्वर्युः प्रतिप्रस्थातारं होतारं च ए
ष्वाश्रुत्य ग्रहशेषं भक्षयति। सर्वत्र सोमभक्षणे वाग्देवीति भक्षणं। ततो
हिन्व मे गात्राणीति गात्रमार्जनं॥ ततः प्रतिप्रस्थाताध्वर्युं होतारं च ए
ष्वा होतृचमसं संमर्षि ग्रहशेषं भक्षयति। ततो होताध्वर्युं प्रतिप्रस्था
तारं च एष्वाश्रुत्य मैत्रावरुणचमसानां त्रयाणां वषट्कारनिमित्तं तत्रै
णं भक्षयति। ततः स्वचमसं निधाय ब्रह्मचमसे होता ब्राह्मणं ए
ष्वा वषट्कारनिमित्तं भक्षयतीति सर्वत्र योज्यं। ब्रह्मा च होतारं एष्वा
समाख्या निमित्तं भक्षयति। उद्गातारः स्वं चमसे मन्योन्यं एष्वा भक्षयं ॥२ता ग्रा॥
ति। तेषां चमसे वषट्कर्म्म लोन भवति। तस्मादुद्गातृचमसं नान्योन ६४
ष्वेदिति निषेधश्रवणात्॥ ततो होता यजमानचमसे सुब्रह्मण्युपहूय
स्वेति एष्वा वषट्कारनिमित्तं सर्वत्र भक्षयतीति योज्यं। ततो यजमानो हो

तारं पृष्ट्वा होतुः सर्वत्र वषट्कारनिमित्तः । ततरेषां तु समाख्यानिमित्त
इति स्थितं ॥ ततो मैत्रावरुणचमसे होता प्रशास्तारमध्वर्युं च पृष्ट्वा । प्रशास्ता हो
तारमध्वर्युं च पृष्ट्वा । ततो ब्राह्मणाच्छंसिचमसे होता ब्राह्मणाच्छंसिनमध्वर्युं
च पृष्ट्वा । ब्राह्मणाच्छंसि होतारमध्वर्युं च पृष्ट्वा । ततः पोतृचमसे होता पोतार
मध्वर्युं च पृष्ट्वा । पोता होतारमध्वर्युं च पृष्ट्वा । ततो नेष्टृचमसे होता नेष्टार
मध्वर्युं च पृष्ट्वा । नेष्टा होतारमध्वर्युं पृष्ट्वा । ततो ऽग्नीध्रचमसे होताग्नीधमध्व
र्युं च पृष्ट्वा । आग्नीध्रो होतारमध्वर्युं च पृष्ट्वा । ततो होता स्वकीयचमसे ऽध्व
र्युं प्रतिप्रस्थातारं च पृष्ट्वा । समाख्यानिमित्तं भक्षयति । एवं सर्वचम
सानां स्वकामं स्थितग्रहहोमनिमित्तं भक्षणं समाप्तं । अथ नराशंसादि
पं च चमसानां पुनरस्मन्चीतहोमनिमित्तं भक्षणमुच्यते । तत्र प्रशास्त्रा
दि चमसे भुक्षं होमाभिषवनिमित्तमध्वर्योर्भक्षणं होतारं प्रशास्त्रादि
कं च पृष्ट्वा । तत्र प्रशास्त्रादीनां वषट्कारसमाख्यानिमित्तं तत्रेण मह

स्

लं क्रमेणाध्वा होत्रध्वर्युं दृष्ट्वा । तत्रैवं प्रकारः चमसे ध्वर्युर्होतारं प्रशास्तारं स्वपृष्ट्वा
म हूयेतीति सर्वत्र ज्ञेयं । प्रशास्ता होतारं ॥ ध्वर्युं च दृष्ट्वा । ब्राह्मणाछंसि चमसे ध्व
र्युर्होतारं ब्राह्मणाछंसिनं च दृष्ट्वा । ब्राह्मणाछंसी च होतारमध्वर्युं च दृष्ट्वा । पो
तृचमसे ध्वर्युर्होतारं पोतारं च दृष्ट्वा ॥ पोता च होत्रध्वर्युं दृष्ट्वा । नेष्टृचमसे ध्वर्यु
होतारं नेष्टारं च दृष्ट्वा । नेष्टा होत्रध्वर्युं दृष्ट्वा ॥ आग्नीध्रचमसे ध्वर्युर्होतारमा
ग्नीध्रं दृष्ट्वा ॥ आग्नीध्रो होत्रध्वर्युं दृष्ट्वा । सर्वे च भक्षाः ॥ सर्वत्र [illegible] कार्याः । त
तनु नेता स्वतन्त्रः ततः सकाशात् [illegible] नेनसोमभागस्य होमस्य [illegible] गच्छेतीति हो
त्रादयो नव चमसिनस्तेन सोमेनाप्यायस्व समेतु ते । संतेपयांसीति
मंत्रा स्व स्व चमसानाप्यायंतीति सोमतिनय नेन चमसस्थं सोमं [illegible]
सर्थः । ततश्चमसाध्वर्युः स्तान् सर्वाश्चमसान् सदसो निर्हृत्य दक्षिणेन हवि
र्धानं दक्षिणपश्चात्प्रमोक्रमेणाग्रे कस्थानं स्थापयित्वा निमध्ये दक्षिणानुव ॥२९॥श्री ॥
पश्चात्तद्भागस्याच्छादि निदधातीति तेषां चमसानां नाराशंसा इति संज्ञा
विश्वेदेवग्रहहोमांतं यावत्तत् । तदुक्तं । मरुत्वतीयमाहेंद्रमैंद्राग्नैवैश्वदेवेषु चपेः ।

नाराशंसाः प्रवृज्यन्ते गृहे येनेष्टं पंचस्विति। ततोऽध्वर्युरिडापात्रीमध्ये ष्टथक्स्था
पितं पुरोडाशान्नाच्छावाकस्य हस्तेनादाय समुपहूता स्मइति ऽध्वर्यु प्रच्छावाक सदसो
हिः प्रविष्टस्याच्छावाकस्य समीपे आगमच्छावाकाय पुरोडाशान्नाम ले
समर्पयत्यच्छावाक वदस्व यत्ते वाद्यमित्यच्छावाकं प्रत्याह। ततोऽच्छावाकोऽच्छावा
क इति मन्त्र समाप्तिं पठति। तत उपोत्थाय ब्राह्मणाच्छंसि एवं पठति तदा
ऽध्वर्युर्होतारं प्रति विब्रूहि उपहवमयं ब्राह्मण इच्छतीति। होतरुपह्वयस्व
स्येति होत्रा उपहूत इत्यध्वर्युरुन्नीयमानाय पात्रे गृहीतस्याच्छावाकस्ये
त्याह। ततोऽच्छावाकस्य चमसमध्वर्युरच्छावाकचमसं संमपरेणोत्तरमं वेदिं नि
धाय पुनरसंभ्रान्नयनं वहेणोत्तरलनाम्नी रिष्विव यास्य हृदेवो न यतिऽनयतः सु
क्रमच्छावाकचमसमुपयतीति मानवसूत्रे विशेषः। ततः स्वशाखोक्तपदोडुएा
कलशादुपस्थारामिघारणम ध्यावदानं पूतः संस्थैतदुलैवं न व विचिन्तुवच
नांतेऽध्वर्युस्तं चमसमादायातिक्रम्याच्छावाकच्छावाकयजेत्याह। वषट्कारा
नुवषट्कारयोर्होमः। ततोऽथ ग्रहणोडुहमिंडुग्निमाडुदमग्ययजुतिस्मागो

ऽयं विष्णुरिति जपः। ततोऽच्छावाकः समीपे उपविश्य अच्छावाकीयं कृत्य स्वस्तिष्टं इष्ट्वाध्वर्युर्होमा
भिषवनिमित्तं वन्हृद्यति। अच्छावाकोऽध्वर्युं दृष्ट्वा वषट्कारसमारम्भनिमित्तं तत्रो
मन्यति। सर्वत्र वृक्षः। प्रत्यायनं वाच्छावाकः। करोति। ततश्चमसाध्वर्युश्चमसे
हविर्धाने चमसाद्यो ध्रुवचमसयोर्मध्ये निदधाति। तत उद्धृत्य चमसस्येत
देव सर्वत्रस्थानं। ततो ब्रह्महोत्रध्वर्युरीध्रो मैत्रावरुणः। अग्नीध्रः ऽद मध्ये दद्धा
प्राश्नन्ति। अग्नीध्रः उडवेन्द्रं। तत्र यजमानोऽपि पुरोडाशा[illegible]दिपंचहविःशेषं पश्या
रुविभक्षयति। पत्नी च नालामध्ये सात्रापि पश्च मोदनापूपादि हविष्यान्नमा
स्मिन्काले एकाश्नाति। ततउत्तरवेदेः पश्चात्समस्य मार्जनं। नपवित्रप्रतिपत्तिः
नागपरिहारः। ततो वाजिनयागोऽनन्तरं। ततो दक्षिणाग्नौ केवलापिष्टलेपा
हुतिः। प्रणीताविमोकः। रात्रसभागः। भागावेदूणं। नाग[illegible]शानं। नात्र दृष्ट्वाब ॥नं॥आश्वा
र्हिर्होमः। उपदेशाभावात्। पूर्वत्वेनातिवेन्नास्याप्यभावादिति। ब्रह्मशाखा
उक्ता। ततोऽच्छावाकेसदस्युपविष्टे समस्त[illegible]ध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता रौऽस्तुयदेः प्रच

तः। तत्राध्वर्युः ऋतुपात्रमादाय द्रोणकलशसमीपे उपविशति। प्रतिप्रस्थापि द्वि ना१
तीयमृतुपात्रमादायाध्वर्योरुत्तरत उपविशति। तत्र प्रथमोऽग्रे बोसद्वेव द्रोणकलशा
त्सोमम् ऋतुपात्रयोर्गृह्णाति ततः। उपयामगृहीतोसि मधवे त्वेत्यध्वर्युर्गृह्णाति। उपया
मगृहीतोसि माधवाय त्वेति प्रतिप्रस्थाता गृह्णाति। प्रतिप्रस्थाता तेनैव तिष्ठ
तिर्नमयोः परिमार्जनं। न सानेदं। ततोध्वर्युरच्छाय यजेति देवं गत्वाश्राव मृत्त
त्तुनाप्रैष्येति मित्रावरुणं प्रेष्येति। क्त्वा याद्दर्शोतु यहाः सर्वेक्रत्वाकार्याः। सर्वेतु
तावा। तत्रास सर्वेक्षत पदेष्वपि सर्वे त्र वैन्द्रोषमध्याए वोत्तरे रात्नराणां ग्रहणं। तथा चम
नुः। न्द्रोषष्ठस्वैस्यान्तरं गृह्णाति। तद्भीति। ऋतुग्रहे षष्ठ तु वषट्काराभावः। इदमि
हूयेति प्रथमस्य त्यागः। ततोध्वर्युर्यदा हविर्धानं प्रविशति तदैव प्रतिप्रस्था
ता निःक्रामति। यदा च प्रतिप्रस्थाता क्रम्यागत्य हविर्धानं प्रविशति तदा
ध्वर्युर्निःक्रामति। यथा प्रतिप्रस्थाताध्वर्युर्निःक्रामंतं प्रविशंतं च ऋतुपात्रे
णापरिगृह्णाति। ऋतुपात्रमध्वर्योर्दक्षिणेतो नयति। स्वयमध्वर्योरुत्तरतो

गच्छतीत्यर्थः। सर्वेषु द्रोणकलशाद्ग्रहणं परिमार्जनं सादनान्तं वक्ष्यामः। आसे
न्याहरणप्रभृतीनि। क्रमेण होमार्थं। एवं प्रतिप्रस्थाता निष्क्रम्याश्राव्य ऋतुना प्र
ष्य त्वा होतः पोता यजति। इदं मरुद्भ्यः। अध्वर्युः प्रविश्योपयामगृहीतः ऋतुभ्यः त्वेति
द्रोणकलशाद् ऋतुपात्रेण गृहीत्वा परिमृज्य निष्क्रम्याश्राव्य ऋतुना प्रेष्य होतः ने
ष्टा यजति। इदं त्वष्ट्रे। प्रतिप्रस्थाता प्रविश्योपयाम ऋतवे त्वेति गृहीत्वा ऋतुना प्रेष्य
३१ ति वह्निः अग्नीध् यजति। इदम् अग्नये। अध्वर्युः प्रविश्य नभसे त्वेति गृहीत्वाश्राव्य ऋ
तुना प्रेष्य त्वा होतः। ब्रह्मणाच्छंसी यजति। इदम् इन्द्राय। प्रतिप्रस्थाता नभस्याय।
त्वेति गृहीत्वाश्राव्य ऋतुना प्रेष्य साहः प्रशास्ता यजति। इदं मित्रावरुणाभ्यां। एवं। ६ १
जं द्वयोरनुग्रहणं पात्रयोरेकेन होमः। अथाग्रहस्तेन गृहीत्वा चतुर्णामृतूनां
ग्रहणं होमश्च। तत्राध्वर्युरिषे त्वेति गृहीत्वा निष्क्रम्याश्राव्य ऋतुभिः प्रेष्य सा ।।३१।। आ
हा होता पुनर्यजति। इदं देवाय द्रविणोदसे। प्रतिप्रस्थाता ऊर्जे त्वेति गृहीत्वा ।।
आश्राव्य ऋतुभिः प्रेष्य त्वा होतः पोता पुनर्यजति। इदं देवाय द्रविणोदसे। अध्वर्युः स

३१
३

पुनर्नेष्टा यजति। इदं देवाय द्रविणोदसे॥ प्रतिप्रस्थाता सहस्याय चेति गृहीत्वा
श्राव्य ऋतुभिः प्रेष्येत्याह।१

द्रसे त्वेति गृहीत्वा श्राव्य ऋतुभिः प्रेष्येत्याह। अच्छावाको यजति। इदं देवाय द्रवि
णोदसे। एवं अध्वर्युः ऋतुभिरिति प्रैषमूलेन होमः स्यात्। ततो अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातारौ पात्र
मुखे विपर्यस्य सहैव तौ सोमौ गृह्णीतो प्रथमवर्जं तपसे त्वेत्यध्वर्युः। तपस्या
य त्वेति प्रतिप्रस्थाता। ततो अध्वर्युर्निः क्रम्य आश्राव्य ऋतुना प्रेष्येत्याह। तत्र प्रैष
स्तोमं अध्वर्युर्यजेति स्वाहा। ततो अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातारौ होतारं तथैवेति होतारं प्रेष्यतः।
ततो होता ऋतुयाज्यायाः ... होमः। ... यमो नाडुदमः ...
ता तः प्रतिप्रस्थाता निः क्रम्य आश्राव्य ऋतुना प्रेष्येत्याह। तत्र प्रैषः ... यजेत्याह।
यजमानोऽपि होतारं तथैव यजेत्याह। ततो होता यजति। ... सर्वत्र तमनुहोति। १२
... अध्वर्युरिच्छया ... गृह्णीतो ... दसस्य तपसे त्वेति
... परिगृह्य प्रति ...
प्रस्थाता तारमनुजुहोति। ... याज्यायाः ...
ततो अध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता ऋतुपात्रे संस्रवमवनयति। प्रतिप्रस्थाता ... अध्वर्युपात्रे। ततो अध्वर्युः

प्रस्थाताध्वर्युर्होतारं च वषट्कुर्यात् होताध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं च वषट्कुर्यात्

संस्रवयुक्तं पात्रमादाय सदसि गच्छति प्रतिप्रस्थाता रिक्तं ऋतुपात्रमादाय हविर्धानं प्र
विश्य द्रोणकलशात् पूतभृतो वा द्वौ ग्रहौ आगतमिति मंत्रेण ऋतुपात्रे ऐन्द्रं यद्गृ
ह्णाति परिमार्जनं प्रदक्षिणं गृहीतरम्भा वृत्तौ ततो ऐन्द्राग्नस्थाल्यां ...यणस्थाल्याम् उर
उरस्थानं खरे सादनं अष्टवत्येनोनिरिंद्राग्निभ्यां त्वेति मन्त्रेण ततः प्रतिप्रस्थाता पिद्
धानं रणो हविर्धानान्निःक्रम्य महाध्यं सदस्यागच्छति ततो ध्वर्युर्होतारं प्रतिप्रस्थाता
रं च वषट्कुर्यात् यजति होता वाध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं च वषट्कुर्यात् एतत्सर्वं द्वादशानां स
र्वेषां तत्वपदे सर्वेषामसवं कृतत्व तपदे विशेष तत्तस्ये तत्र त्र सर्वमध्वर्युः सर्वान्
द्विरादीन् निमित्तान् अतिक्रमेण वषट्कुर्यात् अनुज्ञातो भक्षयति होता वाध्वर्युः प्रतिपद्य
हीमसर्वान् निमित्तानतिक्रमेण वषट्कुर्यात् भक्षयति निमित्तोपान्त्रिष्ठ सर्वं स्वर्वहो ।।यूप।।श्रा
नक्तुः पश्चात् षट्कर्तुः एवमसाधारणत्वात् प्रतिभक्षसर्वमनुपहवं प्रार्थनं मह
णं च यस्मिन् ऋतुयाजे येन कृतं पेन वा वषट्कृतं तन ऊहदेषमनि मित्तं तयोरेव
तत्र प्रथमं होत्रा सह अध्वर्युः ततः पोत्रा सह प्रतिप्रस्थाता ततः पात्रमुपवदि 32
ततो नेष्ट्रा सह अध्वर्युः ... ... प्रस्थाता ततो ब्राह्मणाछंसिना सह अध्वर्युः
प्रशास्त्रा सह प्रतिप्रस्थाता ।

32 -स्मात्रा क्रमस्थे 6

पर्यस्यहोत्रा सहाध्वर्युः। पोत्रा सह प्रतिप्रस्थाता। ततो नेष्टा सहाध्वर्युः।
ततोछावाकेन सह प्रतिप्रस्थाता। पुनं पात्रमुखं विपर्यस्यं होत्रा सहा
ध्वर्युः। पुनर्हेत्रा सहा प्रतिप्रस्थाता। तत्रोपह्वेऽयं क्रमः। अध्वर्युः प्र
थमं पात्रं गृहीत्वा होतारं प्रतिप्रस्थातारं पोतारं नेष्टारं प्रतिप्रस्था
तारं आग्नीध्रं ब्राह्मणाछंसिनं प्रतिप्रस्थातारं प्रशास्तारं होतारं प्रति
प्रस्थातारं [illegible] मछावाकं होतारं प्रतिप्रस्थातारं होतारं चेत्येवमष्टा
दशाह्वानं भक्षयति। एवं होतापि अध्वर्युं ब्राह्मणाछंसिनं प्रतिप्रस्थाता
रं प्रशास्तारमध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं पोतारं मध्वर्युं नेष्टारं प्रतिप्रस्थातार
मछावाकमध्वर्युं प्रतिप्रस्थातारं चेत्येवं विंशतिसंख्यायाह्वानं भक्षयति।
एवमन्येनैव क्रमेण सर्वेषां स्वनामपरित्यागेनोपह्वप्रार्थनमूहनीयं।
अत्र द्वादशर्त्विग्ग्रहाः तत्र द्वादशहोमकर्तारः। द्वादश वषट्कर्तारश्च। एवं च
नुविंशतिः। नेषां क्रमेण नामानि। अध्वर्युः होता। प्रतिप्रस्थाता पोता
अध्वर्युः नेष्टा। प्रतिप्रस्थाता अग्नीत्। अध्वर्युर्ब्राह्मणाछंसी। प्रतिप्र

पोतारं नेष्टारं प्रतिप्रस्थातारं। ६

प्रति[illegible]स्थातारं पोतारं अध्वर्युं नेष्टारं प्रतिप्रस्थातारं आग्नीध्रमध्वर्युं ७

स्थाता प्रशास्ता। अध्वर्युर्होता। प्रतिप्रस्थाता पोता। अध्वर्युर्नेष्टा। प्रति
प्रस्थाताच्छावाकः। अध्वर्युर्होता। प्रतिप्रस्थाता होतेति तत्र यो मस्थ
यति तेन स्वनाम वक्तव्यम् अस्य उपहव प्रार्थने कर्त्तव्ये। तेनाध्वर्युप्रतिप्र
स्थात्रोरष्टादशैवोपहवाः। यजमानः श्चतुर्विंशतिमध्ये तयोः षट् स्वनाम
नि। एवमेव होतुर्विंशतिः। पोतुर्नेष्टुश्च द्वाविंशतिः। अग्नीत्ब्राह्मणा
च्छंसि प्रशास्ताच्छावाकानां त्रयोविंशतिः। तथा चास्मिन्नर्थे श्लोकः॥
होतुर्विंशतिराख्याता नेपोतुर्नेष्टुर्द्विरूनता। त्रिरूनता च तु वर्णे तु त्रोरष्टा
ष्टादश स्मृताऽइति। द्विरूनता द्वाविंशतिः। त्रिरूनता त्रयोविंशतिः। वक्त
व्यं अग्नीद्ब्राह्मणाच्छंसि प्रशास्ताच्छावाकानां। शेषे अध्वर्युप्रतिप्रस्था
त्रोरष्टादशाने। अन्यत्सुगमं। यदा च द्वादशाहे हि प्रथमस्य सोमे हविः स्वयमनु ॥३३॥
याजेत्येति वचनाद्यदा अध्वर्योर्यजमानस्यैव स्वयं याज्यापाठः स्तदा ३
होतुस्त्रयोविंशतिरुपहवाः। एवं द्वादशाहे होतुः स्थाने अध्वर्युप्रतिप्रस्था
त्रोर्द्वयोर्वषट्कर्त्रोः प्रार्थना अध्वर्योः स्थाने तन्नेतुस्तस्य नेदा होमकर्तृत्वात्॥

33

श्री ४

यथा चक्राठन्वाय द्याध्वर्युर्यजेद्कृन्नेता ग्रहेण वरे दिति। क्षाद्दशो व होतुः
स्थाने यजमानस्येति विशेषः। यदा वाध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोरन्यतरस्यै
व याऽन्या पाठो नाम यो स्त्वशा होतुर्द्विविंशतिरूपहवाः। होमाज्जिषवद्व
र्नुः प्रथमभक्षपक्षेयं क्रमनुक्रमः। यदा ववषट्कर्तुः प्रथमभक्षस्त
दा प्रथमं प्रथमं च वषट्कर्तृनामा। पश्चात्पश्चाद्धोमवर्तुरिति विशेषः।
तु उपहवसंख्यासु समाना। एवमृत्विग्रहणं प्रसङ्गान्नं तरमध्वर्युस्त
दनुपात्रं स्वयं सदसो निःक्रम्य मार्जालीये प्रक्षाल्य खरे निदधाति।
ततो होतुः पुरस्तात्पूर्वाभिमुख उपविशति। ततो होत्राशंसा वेस्या
हृतः प्रदक्षिणमावृत्य स्वात्मस्थाने शास्त्रे प्रणवेनावसाने वोथामो
दैवेति प्रतिगृणाति। अथवा तुं उमित्येतावानेव सर्वत्र प्रतिगरः।
शास्त्रस्यान्ते सर्वपक्षे ॐ ३ मित्येव नित्यं प्रतिगरः। अथवा तुर्थामोदै
व वाशिस्येवं प्रतिगरो भवति। अस्मिन्नपि पक्षे शास्त्रान्ते नुं ३ मित्येव
वा तत्र शास्त्रान्ते नुं मिति प्रतिगीर्य प्रदक्षिणं रक्षिप्ति तरथाव स्त्रि
३०१ चकृत्वो गायत्रे रलाहवि स्तुतिं गत्वा ऋतुपात्रे प्रतिप्रस्थातुर्गृहीत

मिंद्राग्नं ग्रहमादत्ते । चमसाध्वर्यवश्च हविर्द्धानमध्यप एव दशापवित्रमा
श्रानहस्तेन स्वात्तिष्ठंति । ततोऽध्वर्युर्निः क्रम्यातिक्रम्याश्राव्योत्तु
ष्ठाप्य यजसोमस्येति होतारं प्रेष्य वषट्कृते कृत्वोत्तरार्द्धेनुवषट्कृ
ते च कृत्वा प्रदक्षिणं वृत्तो तरथावृत्ती चकुरोत्ता । इदमिंद्राग्नीभ्यां । इद
मग्नय इति त्यागौ । प्रत्ययजमानो च सर्वत्र होमपञ्चाङ्गे आगत्याहवनीय
दक्षिणेन वहिर्वैरूपविशतः । होमानंतरं च चमसगणोथ सदसि गत्वा
स्वस्थाने उपविशतः । प्रश्यास्त्रधिस्त्रं दक्षिणेनैव सहाग्रहणलोमा
मनागमनेनाहविर्द्धानमार्जालीयोत्तरालेन चाग्रहे हूयमाने च मसाध्वर्य
वः स्वहस्तस्थानेन च चमसानवषट्कारेनुवषट्कारे च प्राकूपरणेनं
पयंति । तथा च मनुः । समाहितेत्रास्त्रेयग्रहमादत्ते ध्वर्युः चमसाध्वर्यवः चम
साध्वर्यवश्च चमसानुन्नयंश्राव्याहोतृकृत्यायजसोमस्येति प्रेष्यति वष
ट्कारानुवषट्कारयोर्जुहोति चमसाध्वर्यवो द्विश्च चमसाननुप्राकूर्य ॥२४॥ श्री
नाति । ततोऽध्वर्युः स्वपात्रेण एवोत्तरेण हविर्द्धानं सदसि गत्वा होतारं प्र ३४
ष्ठाध्वर्युर्भक्षयति । होता वाध्वर्युं एकस्तां भक्षयति । चमसाध्वर्यवश्च ह
विर्द्धानाच्चमसानादाय सदसि यथास्वं चमसिभ्यो होत्रादिभ्यः समर्पयंति ।

३४

होत्रादयश्चमसाधारणपादनुपहूयैव सर्वमसानन्मसयित्वा पूर्ववच्चम
सानाप्याययंति। ततश्चमसाध्वर्यवस्तान्नुनर्हविर्द्धानमध्ये तस्मिन्नेव
स्थाने स्थापयंति। ततोध्वर्युः स्वहस्तपात्रं निहृत्य मार्जालीयप्रदेशस्य ख
रे निदधाति।१७। यादरामी[illegible]॥ ॥ततोध्वर्युः स्वहस्तपात्रं निहृत्य
मार्जालीयप्रदेशस्य खरे निदधाति ततोध्वर्युः शुक्रपात्रे द्रोणकलशा
त्परिप्लवया सोममादायोमासश्चर्षणीधृत इति मंत्रेण वैश्वदेवं ग्रहं गृ
ह्णाति। यजमानो विकल्पेन ग्रहं गृह्णन्तमध्वर्युमन्वारभते। परिमार्जनी
प्रदक्षिणावृत्तितरथा चक्री। ततः शुक्रस्थाने सादनं। सोमस्य स्तोत्रशस्त्र
ग्रहणानंतरं स्तोत्रोपाकरणं यावत् गृहीत्वा नापव्याहरेत् न पाव[illegible]ध्वमिमे
वं न ख्यातिरिक्तं किमपि नोच्चरेदित्यर्थः। उपाकरणानंतरं [illegible] तारा नापव्या
हरेयुः। एषोत्तमेति प्रस्तोतृवर्जं [illegible] एवा त्वमेति प्रैषं [illegible] त्वा
स्तुवन्ता नापव्याहरेत् वषट्कारपर्यंतं। अपव्याहरणे सर्वेषां व्याहृति
जपः प्रायश्चित्तं। ग्रहासादनानंतरं द्रोणकलशात् सोमं एतत्पूतभृत्पात्रसिञ्चा
द्रोणकलशपवित्रयोः प्रातःसवन चमसोऽयं [illegible] मध्याह्नसंप्रतं [illegible]

णवृक्षस्य मनुष्ठो पर्युपर्य संप्रविश्य मस्मिन्नुरोनीत्येवा। न तस्य णाप्रावैश्य
देवं यज्ञमुपस्थापपुरस्तादुपेसमाप्नो। सदं प्रविश्य प्रस्तोत्रे दक्षिणे समर्पयन्त
पावर्त्त्य धिष्ण्यमिति मंत्रेण स्तोत्रेमुपाकुरोति। अनुत्तावस्तोत्रं तन्त्रा स्तत्रवृत्वा ले प्रस्ता
स्तूर्दक्षिणत आस्ते। यजमानश्च स्तोत्रेस्तुपजमानेक ऊर्ध्व णां पुरस्तास्त्र
त्पङ्क्तिमुखवनुपविशति। ग्रावस्तुत्कृत्वा लेव ग्रावस्तुत्कुर्युः पुरस्तात्। स्तोत्रे स्तोत्रे
स्पमवत्यं ते ग्रावस्तुत्स्प तिष्ठते। ततः ऊर्ध्वतारः स्तुवंति। तदं ते होता ग्रावस्तुं
शंसति। तत्राध्वर्युर्होतुः पुरस्तात्प्राङुपविशति। शोंसावोम् इत्याह्वतः। अग्नीत्
प्रपुरोडाशप्रथमा सवनीयान्प्रातः सवनवेदेव निर्वपति। पयस्याया
[illegible] भाव इति विशेषः। तत्र च तुरासनं। अङ्गोपचेयानं। प्रणीता प्रसादयनं।
पात्रासादनं। शूर्पं। पशुपुरोडाशस्याच्छेद्य पाजानि। ऐंद्रस्पैं [illegible] दश। एव
मेवत्रनविंशतिः कपालानि। चर्वरं वा [illegible]। त्रिनं। [illegible] पा
त्रीधाना संपुरोडाशद्वयार्थं व्रीहयो यवा वा। धानाकरंभार्थं यवाः। संय ।।३५।। ष्ठा
वनोदकं। दधि च [illegible] पवेषस्य [illegible] वाग्यतो वदानं। एकं पुरोडाशपात्री। ३५
पंचविलावास्मिन्नाप [illegible] पात्रीकरणं। शूर्पाग्निहोत्रहवण्यौ [illegible] राहानादि ग्रहणं।।
35

त्र्यम्बकाय जुष्टं इति प्रथमं पशुपुरोडाशस्यानतः इन्द्राय जुष्टं इन्द्राय हरिव
ते जुष्टं । इन्द्राय पूषण्वते जुष्टमसीत्यादि प्रातः सवनवत्सर्वं पयस्यावर्जमि
त्युक्ताऽपसे जुहुयां ते विमन्त्र्या ... मः इदमग्ने ... रिन्द्रस्य वाइन्द्र सिंद्रस्य हरि
वत [redacted] इंद्रस्य पूषण्वतेन ... ति ... स्यां ते पूर्वस्थाप्यैतैः सं
मार्जनैः मृतावदानपुरोडाशपात्रीपं च विज्ञानां वसं प्रागप्रतपनोऽसं
मार्जनानां यत्ते नरसणं । ततो ध्वर्युः पशुविशसनादिनखा याम्यव
दानप्रक्षेपां तं । ततः त्रिः प्राश्नावयतात्रिः प्रचूतस्य हृदयमुत्तमं कृत्वा
नादिक्षेतावानक्षं रुः प्रैषः । वैश्वदेवशास्त्रां ते अध्वर्युरोसि ति प्रतिग
र्ष्यिष्टाय प्रदक्षिणावृत्तीनरथावृत्ती लत्वा वैश्वदेवं ग्रहमादत्ते । वमसा
ध्वर्यवश्चमसानहस्ते लत्वोत्तिष्ठं ति । अध्वर्युरिति ... माशा व्याहोबासा
यजे सोमस्येति होतारं प्रेष्यवषट्कारे यजे कृत्वा प्रदक्षिणावृत्ती नरथावृत्ती
करोति । इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यः इदमग्नये इति त्यागो ... हूयमाने चम
साध्वर्यवः एवं वन्नमसानुस्वहस्तस्थान प्राङ्मुखेनद्भिः प्रवृंजयन्ति । त
तो ध्वर्युर्यहं सदस्सिनी त्वा होतारं एष्ठाभक्षयन्ति । होता वा ध्वर्युं एष्ठा । चमसा
ध्वर्यवश्चमसानहविर्द्धानादानीपसदस्सियथास्वं समर्पयन्ति । चमसिन

36

नश्चानुपहूय एव सर्वे स्वस्वचमसस्थं सोमं भक्षयन्ति। ततश्चमसाध्वर्यवश्च
चमसान्मार्जालीयधिष्ण्यसमीपे दक्षिणेन प्रस्तरस्य गत्वा उत्तरवेदि
मपरेणोदक्संस्थान्निदधति। अध्वर्युश्च ग्रहपात्रं स्वयमेव मार्जालीय
प्रदेशात्पूर्वस्मिन्स्वस्थाने स्थापयति। ततस्तत्र यतु ऋतुविग्रहाः। तत्र प्र
थमे अध्वर्युः कर्ता। द्वयोः प्रतिप्रस्थाता। तत्र प्रथमे अध्वर्युरृतुपात्रमादा
य ऋतुस्थालीमुत्पाद्य मित्रावरुणाभ्यां त्वेति मन्त्रेण ऋतुपात्रे गृह्णीयं
मागं निनयति। ततस्तूष्णीं ऋतुस्थाल्याः स्थाने निधाय ग्रहस्य परि
मार्जनं प्रदक्षिणावृत्तो तथावृत्तो गत्वा तूष्णीमृतुस्थास्थानादुत्तरतः सा
दनं। ततस्तेन मैत्रावरुणचमसं प्रपद्यमानु उत्तरवेदिमपरेण स्थाप
यित्वा। ततो होत्रादीनां मध्यात्प्रत्यर्थं तानां क्रमेण स्थापयति। ततः पूर्व
मृतः सव्याद्ग्रावाद्दक्षिणेन सोममादाय तेषु क्रमेण नयति सह
वानोपस्थारात्रिवारौ। ततोऽध्वर्युस्तूष्णीं भ्रामु ऋतुपात्रस्थं सोमं मस्त ॥२६॥ग्नि
द्यापुरस्तादृतुपात्रं तेसदसि गत्वा तेदर्भस्तरणे प्रस्तरे समर्पयन्नुपाव ३६
सेध्यमिति स्तोत्रापाकरणं करोति। एवं सर्वेषु ऋतुविग्रहेषु विधिर्द्रष्टव्यः।
ततः उद्गातारः स्तुवन्ति। तदन्ते मैत्रावरुणः शंसति। तत्राध्वर्युः पूर्व

पुरस्तात्प्राङ् पवित्रपत्रौं सादयेत्याह ततः। पर्यावृत्य पूर्ववत्प्रतिगरस्तात्ति।
शस्त्रांतेनु मितिप्रतिगरः। प्रदक्षिणावृत्तिविपरीतावृत्तिश्च। ततः
पूर्वद्वारेण हविर्द्धानं प्रविश्य अपात्रमादत्तो। चमसाध्वर्यवश्चमसा
न्गृहीत्वोत्तरवेदिमपरेण प्राङ्मुखास्तिष्ठंति। अध्वर्युरिति क्रमस्मा
साहोश्रावयद्धसोमानामिति। मैत्रावरुणं प्रेष्य वषट्काराननु वष
ट्कारयोर्जुहोति। चमसाध्वर्यवश्चाध्वर्युमनु वषट्कारेनु वषट्कारे
च कृत्वा नसाध्वर्यं परिक्रम्य यंति। इदं मित्रावरुणाभ्यामिदमस्मयइ
ति त्यागो। स चैषां होमानां सहैव। प्रदक्षिणावृत्तीतरथावृत्तीत
तोध्वर्युर्ग्रहहोषं मैत्रावरुणचमसे आसिच्य ग्रहपात्रमध्यस्ता नि
धाय मैत्रावरुणचमसमादाय सदसि गच्छति। चमसाध्वर्यवोपि
सवे चमसान्प्रशास्तृस्यस्थापयंति। ततोध्वर्युः प्रशास्तृचमसे
प्रशास्तारं एष्वानमत्स्यति ग्रहहोमनिमित्तं। प्रशास्ताऽध्वर्युरेष्वास्व
चमसे ग्रह चमसयोर्वषट्कारनिमित्तं भक्षयति। ततः स्वचमसं तं १

निधाय प्रशास्तृहोत्रादिचमसेषु होत्रादीन् दृष्ट्वा वषट्कारनिमित्तं भ
क्षयन्ति । ततो होत्रादय एवं ग्रावस्तारं दृष्ट्वा स्वस्वचमसेषु समा
ख्यानिमित्तं निःशेषं भक्षयन्ति । प्रशास्तादिः स्वचमसे ध्रुवं दृष्ट्वा
समाख्यानिमित्तं भक्षयन्ति । ततश्चमसाध्वर्यवश्चमसान्मार्जाली
ये प्रक्षाल्योत्तरवेदेः पश्चाद्दक्षिणतः सीवमसपूर्वकं स्थापयन्ति ।
एवमेवानुष्ठानविग्रहेष्वृत्तः । अथ ध्रुवितायन्ते । ततः प्रतिप्रस्थाता
ध्रुवपात्रमादायाग्रस्थालीहस्तेनोदायतत्त मद्गुसोमं तयैव स्थाली
पात्रे निनयति इन्द्राय त्वा देवाम्सिति मंत्रेण । ततः स्थालीं तूष्णीं
स्वस्थाने निधाय ग्रहं परिमार्ष्टि । ततः प्रदक्षिणावृत्तेन रथाक्र
म्य । तूष्णीं ग्रहस्योपस्थास्यानुचरतः सादनं ॥ उन्नेतुर्दक्षिणतः ॥
चमसपूर्वकं पूतभृतश्चमसोन्नयनं । ततः प्रतिप्रस्थाता द
क्षिणस्यामृग्वपात्रं गृहीतं सोमं स्पृष्ट्वा पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखे प्रस्तोत्रे
ले प्रयच्छत्युपावर्त्तध्वमिति स्तोत्रमुपाकरोति । ततः उद्गातारः स्तुव
न्ति । ततो ब्राह्मणाच्छंसी संसति । तत्र प्रतिप्रस्थाता तु रथद्युवत्प्रतिगरः ।

37

शस्त्रां ते तुं उमिति प्रतिगीर्य्योद्गाय प्रदक्षिणेन रथ्यावर्त्तीरत्वो नरेण
हविर्द्धानमागत्य पूर्व्वेण प्रविश्योच्छपात्रमादत्ते। चमसाध्वर्य्यवश्च
चमसान् हस्ते कुर्व्वन्ति। ततः प्रतिप्रस्थाता निःक्रम्याश्राव्याहोत्रेश्रा
यत सोमानामिति ब्राह्मणाच्छंसिनं प्रेष्य वषट्कारयोर्जुहोति। तम
नु चमसाध्वर्य्यवोपि चमसान् जुह्वति। इदमित्युपेदमग्नय इति सा
मैसर्व्वेषां ग्रहहोतृं प्रदक्षिणावृत्ती तरथ्यावृत्ती। ग्रहहोमस्य ब्राह्म
णाच्छंसि चमसेन्मासेकुः नको पात्रस्य खरे निधानं। ब्राह्मणाच्छंसि
चमसं गृहीत्वा तस्मात्पे ऋगागच्छति। चमसाध्वर्य्यवोपि क्रमशो चमसा
न् तस्याग्रे स्थापयन्ति। ततः प्रतिप्रस्थाता ब्राह्मणाच्छंसिनं पृष्ट्वा
तच्चमसे होमा सिषवनिमित्तं ग्रहशेषं भक्षयति। स च प्रतिप्रस्था
तारं पृष्ट्वा स्वचमसे ग्रहचमसपात्रै वषट्कारनिमित्तं तत्रेण भक्षयति।
ततो ब्राह्मणाच्छंसी होत्रादिचमसेषु होत्रादीन् पृष्ट्वा वषट्कारनिमि
त्तेन भक्षयति। ते च होत्रादयो ब्राह्मणाच्छंसिनं पृष्ट्वा स्वस्वचमसे
समाख्यानिमित्तं निःशेषं भक्षयन्ति। ततो ब्राह्मणाच्छंसी चमसे

प्रतिप्रस्थातारं एकद्वासमाख्यानि निमित्तं भक्षयति । सर्वभक्षाश्चमसाश्चम
साध्वर्यवामार्जालीये प्रस्ताप्योत्तरवेदेः पश्चाद् अच्छावाकचमसपूर्वं कृमु
दकू संस्थानं संस्थापयंति । द्वितीयग्रहग्रहविग्रहः ॥२॥ ततोध्वर्युर् अच्छावाक्
यग्रहग्रहणोत्तरं चतुरः ग्रावणोधिषवणे स्थापरिसंमुखानि धाय
सोमोपनहनेनैव दक्षिणेन हविर्धाने पांतरालेन ग्रावणामुपरि सोमं प्र
क्षिपति । उपावहरति । अवतारयतीत्यर्थः । ततो वसतीवरीणाम् अ
38 र्द्धं माधवनीये निनयति विश्वेदेवा मरुत इति मंत्रेण । सर्वेषाम् [illegible]
नानां मर्द्धमुदकं माधवनीये निनयति । अयमेव मंत्रः प्रत्येकं सर्वेषां ।
अथ तृतीयग्रहविग्रहः ३ [illegible] ततः प्रतिप्रस्थाता [illegible] पात्रमादाय
घ५ [illegible] तस्मिं सर्वं सोमम् [illegible] पात्रे निनयति इंद्राग्निभ्यां त्वेति
न तेन [illegible] तूष्णीं स्वरे निधाय ग्रहस्य परिमार्जनं । प्रदक्षिणे तस्य
थावर्त्ती ॥ तूष्णीं सादनं । अच्छावाकचमसपूर्वं कृमुन्नेतुः एतमतः ॥२८॥ श्री
सर्वस्य सोमस्य विनयदर्शनम् [illegible] ॥ अथवा देवेभ्यस्त्वादेवा ३८
भिस्त्वेव त्रयाणाम् [illegible] ग्रहविग्रहाणां ग्रहणमंत्रः ॥ एतद्विदुपाकरणादि ।

अच्छावाकः ग्रहं सन्निपूर्ववत्प्रतिप्रस्थातुः प्रतिगरादि यास्त्वां तेऽर्द्धमितिप्र
तिगरः। प्रदक्षिणेन रथाक्षत्री। ग्रहहोमं। चमसानां वानेष्टाऽग्नीध्रयजमा
मानांमिति प्रैषः। सर्वेषां प्रतिवषट्कारं होमः। इदमिन्द्राग्निभ्यामिदमग्न
य इति त्यागौ। प्रदक्षिणेन रथाक्षत्री। ग्रहहोमश्चमसाच्छावाकचमसेन्द्राग्नि
भ्यः। अच्छावाकचमसं हस्तः सहोतत्वाऽच्छावाकं प्रेष्य होमानिषवनिमि
त्तं ग्रहहोमं भक्षयति। अच्छावाकः प्रतिप्रस्थातारं प्रेष्य स्वचमसग्रह
मसायोर्वषट्कारनिमित्तं तंत्रेण भक्षयति। ततोऽच्छावाकोऽहोत्रादिचम
सेषु होत्रादीन्प्रेष्य वषट्कारनिमित्तं भक्षयति। होत्रादयश्चाच्छावाकं प्रेष्य
समाख्यानिमित्तं भक्षयंति। पुनरप्यच्छावाकः स्वचमसे समाख्यानिमि
त्तं प्रस्थातारं प्रेष्य भक्षयति। सर्वत्र भक्षा चमसाः कार्याः। माज्ञीत्यपयेतेषांप्र
स्थानेनाहविर्धानं मध्येन रस्यहविर्धानिस्थांधस्तात्पूर्ववन्निधानं। इति
त्रयोप्युक्ता विग्रहाः समाप्ताः। ततोऽध्वर्युः स्रुवमादाय प्रशास्तः प्रसुहीति
प्रशास्ताऽरमाह। ततः प्रशास्ता सर्पतेति सर्वान्ऋत्विजोऽनुजानाति। ते च स

दसो निःक्रम्यावश्यककर्मूत्रपुरीषाद्यर्थं बात्वाल्लो न्धरावंतरेणाविदू
रदेशं गत्वाक्रावश्यकं कृत्वा पुनस्तेनैव मार्जलप्रत्यागच्छंति तथा
च छंदोगसूत्रं सवनसंस्था सुप्रशास्त्राक्रायथे तमपरयाद्वारा
निःक्रम्य पश्चिमेनाग्नीध्रीयं गत्वा बहिर्वेदि मूत्रं कुर्युरिति अ
तः सवनांतादन्यस्मिन्काले मूत्रपुरीषोत्सर्गे विघ्ने न कार्ये अंत
रालेयजमानस्य तु निषेधः प्रागुक्त एव अवभृथहोमपर्यंतं॥ ॥इति
प्रातःसवनं समाप्तं॥ ॥चतुर्दशी खंडिका॥ ॥इति याज्ञिकदेव कृता
यां कात्यायनसूत्रपद्धतौ नवमोध्यायः॥ ॥छ॥ ॥शुभं॥ ॥श्रीः॥
संवत् १५८५ ज्येष्ठवदी ५ रवौ पुस्तं दिने श्री अविमुक्तवाराणसी
स्थाने श्री विद्दूमाधवदेघि विनायक निकटे श्री देव श्री बृहस्पति
स्य दं पुस्तकं लिखितं भानुनदेन मिदं नमः शुभं शुभं शुभं श्रीः
श्लो० ५०० मात्र